

Mikulášek, Miroslav

Majakovskij - dramatik

In: *Slovanské studie : sborník na počest 35. výročí osvobození Československa Sovětskou armádou a pětatřicetiletí rusistiky na filozofické fakultě brněnské univerzity*. Vyd. 1. V Brně: Univerzita J.E. Purkyně, 1979, pp. 17-48

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/121457>

Access Date: 28. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MIROSLAV MIKULAŠEK

MAJAKOVSKIJ — DRAMATIK

Tvorba neúnavného hledače nových uměleckých cest V. V. M a j a k o v s k é h o se rozvíjela a formovala v řečišti pokrokového ruského a revolučního sovětského umění. Majakovskij byl novátorem nejen v poezii, ale i v oblasti divadelního a dramatického umění. Každá z jeho her — od mladistvé tragédie *Vladimír Majakovskij* (1913) plné životní absurdity, smutku, ale i vzpoury proti starému pořádku, přes *Mysterii-buffu* (1918), oslavující revoluci jazykem biblických legend a podobenství, po groteskněfantastické a satiricko-politické komedie *Štěnice* (1928) a *Horká lázeň* (1929), pranýřující nešvary nového světa — byla uměleckou událostí, vyznačovala se ideovou směrností, neopakovatelnou formální novostí i uměleckým mistrovstvím. Dramatika Majakovského tíhne k velkým syžetovým měřítkům, metaforické obrazovosti, fantastičnosti, grotesknosti a ostré politické satíře, k divadlu pojatému jako poutavá podívaná splétající rozmanité žánry a druhy spektakulárního umění.

1

Dramatické umění Majakovského se rodí v předrevolučním období. Jeho dramatický debut — tragédie *Vladimír Majakovskij*, shrnující ideověumělecké inovace cyklu básnickových raných veršů věnovaných tématu kapitalistického města, objevila se v roce 1913. Spojena s hledáním futuristů v oblasti divadla jakoby v jistém směru završovala — nehledě na rozdílnost poetického vnímání života a teoretická hlediska — umělecké výboje divadelních novátorů prvních desetiletí 20. století (B l o k, B r j u s o v, A n d r e j e v, M e j e r c h o l d), klestících cestu novému pojetí a stylu divadelního umění. Její osobitá forma a ideový obsah byly však podmíněny komplexem složitých sociálněpolitických faktorů, protikladně působících uměleckých i společenských hnutí a tendencí na počátku 20. století.

Tvůrčí pohyb v ruské dramatice počátku 20. století byl podmíněn úhrnem složitých sociálněpolitických faktorů i uměleckých snah doby. Zásvit nového — revoluci 1905 — v souvislosti se stolypinskou reakcí vystřídal teror, pronásledování nositelů revolučního hnutí a ideové zmatky v kruzích inteligence. Jestliže v důsledku těžkých podmínek „vystal i před bolševiky úkol

změnit taktiku, v klidu ustoupit, zachovat kádry a nabrat síl pro novou revoluční ofenzívu“¹ bylo jen stěží možno očekávat, že svět umění, představující citlivý seismograf společenskopolitických změn, nálad a proudů, zůstane tžž jako v předvečer i v době rozmachu revolučních událostí r. 1905 a bezprostředně po něm. V letech politické reakce, kdy se i stranický tisk musel na jistou dobu uchýlit do ilegality, nemohla zaznívat z divadelní scény dramatika apelativního typu s protestujícím obsahem, dramatika *revoluční výzvy*. Nikoli náhodou dochází v únoru 1907 k zákazu inscenace Gorkého *Nepřátel*, otištěných ještě před zesílením represálií v r. 1906. Hra byla shledána „souvislou proklamací proti majetnickým třídám“. Podobný úděl postihl též hru *Poslední* (1908) i dramatická díla jiných „znanjenců“, Juškeviče, Čirikova, Andrejeva,² neboť „... carská vláda si byla vědoma rozdílu mezi slovem psaným, otištěným a zaznívajícím ze scény, tj. působícím na velký divácký kolektiv“.³ Komplikovanost situace dokládá i ideová rozpornost dramatiků gorkovského proudu,⁴ i když trvalý zájem o společenskou problematiku činil jejich díla ideově nejangažovanější vrstvou ruského dramatu počátku 20. století.

Ideová i estetická proměna dramatického tvaru, forem umělecké výpovědi o realitě za těchto historickopolitických okolností byla objektivní daností. Imanence formy byla tvarována tlakem reality.

Tvaroslovné změny dramatu na ruské půdě na počátku 20. století jsou spjaty s hledáním představitelů ruského symbolismu. Čechovovskému i gorkovskému proudu se tak dostalo ideového i tvarového protikladu. Ze spolupráce dramatu a divadla se rodil stylizovaný projev, akcentující moment tvůrčího přetváření zobrazované reality.

Problematika umělecké stylizace, znovu objevovaná a usilovně rozpracovávaná na ruské půdě představiteli symbolismu v oblasti teorie dramatu (Brjusov, Belyj, Vjač. Ivanov), našla výraz i v dramatické tvorbě řady básníků a spisovatelů (Brjusov, Blok, Andrejev, Belyj, Kuzmin, Sologub aj.); především však byla podpořena teoretickým i tvůrčím úsilím divadelních reformátorů jak západních (M. Reinhardt, G. Craig, G. Fuchs), tak zvl. i ruských (Vs. Mejerhold v Teatre-Studii [1905—1906] a poté v divadle Komissarževské v Peterburgu [1906—1907]), téměř paralelně — v tvůrčí soutěži — usilujících o divadelní stylizaci jak v scénickém ztvárnění představení, tak i v projevu hereckém. Divadelní novátoři se snažili překonat naturalistickou iluzivnost „kukátkového jeviště“ důslednou teatralizací všech složek scénického umění. Hledání nových výrazových prostředků v oblasti divadelního projevu probíhalo paralelně s tvůrčím hledáním dramatiků; zdá se, že inspirující úlohu zde sehrálo

¹ Э. Гугушвили, А. Юфит, *Большевицкая печать и театр*. Л.—М. 1961, 122.

² *Первая русская революция и театр*. Статьи и материалы. М. 1956.

³ *Театральное наследие*. Сб. первый. Л. 1934, 198.

⁴ А. Рубцов, *Из истории русской драматургии конца XIX— начала XX века*. Часть 2, Минск 1962.

drama („*Nové Divadlo vyrůstá z literatury*. V rozbití dramatických forem vždy přebírala iniciativu literatura“⁵). Na bázi nové techniky dramatu se tak rodily i nové formy divadelního výrazu, demonstrující dialektickou podmíněnost a součinnost uměleckých forem a druhů, která teprve znamená pohyb divadelně dramatického umění.

Úsilí představitelů ruského symbolismu bylo poznamenáno širokým, nicméně však namnoze značně protikladným ideovým i žánrovým hledáním, nesoucím nejen pečeť inovací, ale i stylizátorství v adaptaci forem vzdálených divadelních epoch. Ve vnitřně rozrůzněném řečišti ruského symbolistického divadla z počátku 20. století se projevuje snaha obrodit středověké religiózněmystické žánry, tj. mystérii s její náboženskou extatičností (A. B e l y j, *Příchozí*, 1903), miraculum s jeho zázraky a náhlými metamorfózami hříšníků (M. K u z m i n, *Komedie o Jevdokii z Heliopole aneb: Obrácení kurtizány*, 1907). Jsou vytvářeny nejen parodie středověkých „diableries“ (A. R e m i z o v, *Ďábelská hra*, 1906), ale objevují se i žánrové ohlasy antické tragédie (V j a č. I v a n o v, *Tantalos*, 1905; F. S o l o g u b, *Dar moudrých včel*, 1908), variace shakespearovské komedie (L. Z i n o v j e v o v á - A n n i b a l o v á, *Zpívající osel*, 1907), názvuky španělského a italského divadla (J e v g. Z n o s k o - B o r o v s k i j, *Proměněný princ*, 1910; A. B l o k, *Pantomima*, 1906; V l. S o l o v j e v, *Harlekýn, vyjednavač svateb*, 1911).

Stejně jako poezie zrcadlilo i ruské symbolistické drama mnohé z ideových i formálních tendencí neoromantické linie západoevropského symbolistického dramatu (Maeterlinck), jež se ocitalo, inspirováno pesimistickou filosofií Schopenhauera a Hartmanna, v zajetí estetismu, transcendentna, abstraktnosti a dekadence, znamenající ztrátu životního obsahu a živé ideje. Nejpokrokovější křídlo symbolismu představované A. B l o k e m však nepřetrhávalo vazby se životem. Akcentací nikoli transcendentna, ale existenciálněfilosofických aspektů vytvářelo osobitou žánrovou modifikaci, variantu evropského symbolistického dramatu.

V shakespearovském typu objektivního dramatu, jenž se stal v průběhu historického vývoje vládnoucím typem dramatu, se při vši prohloubenosti charakteristik stával žánrově nosným jádrem epický moment, dějový příběh, tj. dynamicky se rozvíjející scénická událost. Jedna z větví moderního dramatu 20. století, vyrůstající z neoromantismu, se rozvíjela směrem k dramatu subjektivnímu, akcentujícímu duševní stav a prožitek individua.

Blok sondoval v cyklu svých subjektivních „lyrických dramát“, představujících „očistnou“ etapu na cestě básníkovy překonávání lyrické uzavřenosti. „prožitky osamocené duše, pochybnosti, vášně, nezdary, pády“, tj. lyrickou obsahovou vrstvu. Vytačení epického momentu sférou subjektivních prožitků znamenalo vpád do dramatické struktury specifické literární vrstvy — lyrická — a přinášelo poetizaci dramatu. Tento přístup s sebou

⁵ В с. Мейерхольд, *Статьи. Письма. Речи. Беседы*. Часть 1, М. 1968, 123.

nesl i novou poetiku diktovanou imaginativním charakterem lyrického vidění. Odtud i v *Pantomimě*. Neznámé aj. řetěz scénických mystifikací a alogismů, smíšení plánu reálného a nereálného, postup náhlých a ostrých myšlenkových zvrátů a kontrastů, logika nečekaných dějových metamorfóz a přechodů ze sna v scénickou realitu a obráceně (proto se objevuje namísto Šaškovy krve „brusinková šťáva“ atd.), což vyjevuje pro symbolisty příznačnou „dvojakost“ života.

V tomto strukturálním momentu prorážel v jistém směru romantický přístup a pojetí, romantický „dvojsvět“, známý již z pohádkových novel E. T. A. Hoffmanna. Pozemská skutečnost (svět reálný) zdála se básníkovi iluzorní, nereálnou. Vytváří proto její proměněný, druhotný, groteskní odraz, obnažující skrytý, pravý význam. Básnický přístup modeloval dramatickou strukturu.

Blokovo novátorské úsilí o tvarovou proměnu tradičního dramatu má v dějinách ruského dramatu jistou obdobu v tvorbě V. S o l o v j e v a, který v cyklu svých „žertovných her“, zejména v „žertovné mystérii“ *Bílá lilie* (z let 1878—1880), spájí rovněž v paradoxním zvratu roviny patetiky, mystiky a legrace, groteskna. Neustálá oscilace poetických a bufonních motivů vytváří rytmus groteskně absurdního dramatického systému. Solovjevovy scénické hříčky jsou v ruském prostředí — stejně jako o něco později Jarryho extravagantní pokusy ve Francii (*Ubu-Roi*, 1888) — literárněhistorickým předobrazem a antecedencí novodobých snah o divadlo absurdních situací.

Básnická metaforická imaginace A. Bloka sublimovala do poetického lyrického monodramatu, fixujícího „stav duše“. L. A n d r e j e v vystupující se svými inovacemi v těžké době, usiluje na rozdíl od Bloka o nový tvar na širěji komponovaném *dějovém* dramatu. Prozaický talent dialekticky podmiňuje umělcův epický přístup. Andrejev křísí typ „theatrum mundi“, zapomenutý žánr starého divadla (kultivovaný znovu evropskou dramatikou zejména po první světové válce H o f m a n n s t h a l e m, Č a p k e m aj). ve snaze předvést na scéně smysl lidského bytí a konání. Odtud pozornost k osudu člověka i lidských kolektivů.

Formotvorný podnět získává Andrejev v malířství, které orientovalo jeho výboje směrem k výtvarnému uchopení tématu. (Výtvarný dar byl vůbec výraznou součástí spisovatelova talentu stejně jako u O. K o k o s c h k y, razícího rovněž scénickými poemami cestu expresionistickému dramatu). Strukturální impuls malířské techniky A. D ü r e r a⁶ se reflektoval v práci na *Životu člověka* na organizaci syžetu hry (sled obrazů, zachycující klíčové fáze života člověka).

V dramatice L. Andrejeva se rodil nový styl, stojící v protikladu k impresionistickému čechovovskému dramatu i dramatu symbolickému. Jeho „metafyzické tragédie“ (termín Lunačarského), zejména *Život člověka* (1906),

⁶ Аякс, У. Леонида Андреева. Биржевые ведомости, № 10225, 28/XI; 1907, (веч. вып.), 3.

Car Hlad (1907), *Černé masky* (1908), obražející autorův „kosmický pesimismus“, jsou neorealistickými „dramaty myšlenky“, kde se idea objevuje jako danost. Jejich dramatická poetika je formována racionalistickým přístupem: významová řada (rozumové elementy) zatlačuje řadu emocionálních komponentů. Andrejevovské neorealistické poetice je cizí symbolizace, prostředkující „transcendentno“, ale uplatňuje se v ní postup „algebraizace“ skutečnosti, tj. „svedení konkrétna k abstraktní «podstatě» (essentia), věci k pojmu“,⁷ vedoucí k zvláštní úpravě skutečnosti. Odtud i jistá geometrizace a schematismus ve výstavbě postav, daných jako odtažitě typy s úhrnem obecných rysů a s rodovým označením (Člověk atp.).

Schematizace postav (vznikající „algebraizací“ skutečnosti) je doplňována v andrejevovské poetice tvarovou hyperboličností, rozrušující přirozené proporce jevu a vytvářející podivné groteskní postavy v duchu *Гоюва* a tvůrčího rukopisu. (Zejména cyklus alegorických *Гоюových* leptů *Caprichos* a *Disparates* prozrazuje tvarový vliv na obrazovou fantastickogroteskní techniku Andrejevových „metafyzických tragédií“.⁸)

Rozmanitost stylových tendencí Andrejevovy tvorby dokládá i sklon k alegorické fantasmagoričnosti a také k romantizujícím motivům, známým i odjinud. Tak např. romantický motiv bálu „masek“, z nichž jedna sehraje v životě protagonisty osudovou úlohu v povídce A. E. *Poe* a *Maska červené smrti*, tvoří jeden z dějových motivů i ve hře L. *Andrejeva* *Černé masky* a naznačuje tak možnost literární souvislosti.

Racionalismus a tvarový hyperbolismus přerůstající v groteskní zpodobení reality jsou výrazným stylovým rysem Andrejevovy dramatické poetiky, která předjímá estetiku expresionistického dramatu jako internacionálního proudu evropské literatury.

Ani *Blok*, *Brjusov* a *Andrejev* se neodvraceli od duchovních proudů doby. Skrze předivo snových vidění, složitých abstrakcí, fantasmagorií a utopií proráželo v jejich dramatech *pozemské téma*, byť i romanticky umocňované a abstraktně mlhavé. I když zůstávali v zajetí abstraktního humanismu, dovedli přes všechnu iracionálnost a zašifrovanost vnějšího výrazu apelovat k lidskému svědomí, vést k přemýšlení o osudech lidstva (V. *Brjusov*, *Země*, 1904; L. *Andrejev*, *Život člověka*), k svobodomyšlnosti a přehodnocení životních i uměleckých kritérií (A. *Blok*, dialog *O lásce, poezii a státní službě*, 1906); zafixovali odvěký boj s reakcí a zradou zájmů lidí a současně obrazili i pohyb dějin, temnou předzvěst nových sociálních bouří (L. *Andrejev*, *Car Hlad*). Vedle proudu gorkovského stojí i jejich tvorba ostře proti dekadentským tendencím v oblasti symbolistického dramatu, kultivujícího mystickoreligiózní (Belyj, Kuzmin aj.) i měšťanskou tematiku (Arcybašev, Zinovjeva-Annibalová aj.).

* * *

⁷ К. В. Дрягин, *Экспрессионизм в России*. (Драматургия Леонида Андреева.) Вятка 1928, 20.

⁸ Ю. Бабичева, *Леонид Андреев и Гойя*. *Československá rusistika* 2, 1969.

Na výboje A. B l o k a jako představitele pokrokového křídla symbolismu a L. A n d r e j e v a jako průkopníka expresionistického dramatu navazují přes všechnu rozdílnost uměleckých postulátů ideověestetické a teoretické inovace futuristů, formující se nejen v době společenské krize, ale i v době rozmachu nové revoluční vlny. Nejvýrazněji se prosadilo moderní pojetí dramatického umění v tvorbě V. V. M a j a k o v s k é h o.

Stejně jako B l o k akcentuje i M a j a k o v s k i j v tragédii nesoucí jeho jméno — subjektivní moment, obnažuje v duchu romantiků „svou duši“; tématem díla se stalo básníkovo „já“, jeho vidění světa, rozvedené v monologické výpovědi. Hra ovšem nereprezentuje iluzivní, intimní umění zjemnělých prožitků ani racionalistickou sondu andrejevského stylu, nýbrž emocionálně aktivizovaný artefakt, obsahující přímý poetický apel k svědomí člověka. Jádrem ideového obsahu tragédie není sociálněpolitické konkrétno, ale obecnělidská, existenciálněfilosofická problematika vzájemných vztahů „člověka a světa“ a smyslu života. To sblížovalo Majakovského s německými expresionisty — H a s e n c l e v e r e m, K a i s e r e m, W e r f e l e m a j., hledajícími rovněž v době předválečné i válečné Evropy pro svá dramata lidský obsah.

Tragedijnost hry spočívá nikoli v syžetové realizaci hrdinovy záhuby a s ní spojené katarzi, ale v existenciální filozofické ideji, osamělé revoltě člověka s citlivým svědomím, básníka, který trpí mučivou bolestí za všechny vydědence, v mesianistické koncepci básníka, obětujícího se pro lidstvo. Tato filozofická ideově obsahová vrstva sblíží tragédii Majakovského s romantickým pojetím poslání básníka, který vždy vystupoval jako obhájce práv osobnosti i lidu, reagoval na boj, ať se vedl kdekoli, a byl vždy připraven k osobní oběti. Nebyla-li básníkova vzpoura proti starému světu revoluční ve smyslu politickém — výzvou k politické akci, — byla revoluční ve smyslu etickém: svou revoltou a protestem — byť i poněkud anarchistickým — proti odvěkému porobení člověka („Otroka do duše vylíbalí vám“), odmítnutím světa plodícího lidské utrpení. Humanistický obsah tragédie byl ideově zbarven revolučním romantismem nové epochy „bouře a vzdoru“, sblížoval básníkovu prvotinu s gorkovskou linií ruské dramatiky počátku století.

Tragedijní ideově obsahové momenty jsou ve hře soustavně kontrapunktovány neustálou, téměř cynickou autorskou sebeironií, již básník jakoby zakrýval prodírající se emocionálnost. Majakovskij je stejně jako Blok stížen „starou nemocí“ romantiků — „provokátorskou ironií“, již je v tragédii prosycena i neoromantická titanická vzpoura „třináctého apoštola“ proti bohu, dokládající básníkovo odmítnutí světa.

Nelítostnou ironickou polemiku s živlem mysticismu uvnitř symbolismu byla už B l o k o v a *Pantomima*. Zejména však pamflet dialog *O lásce, poezii a státní službě* (1906), znamenající Blokův mocný příklon k realitě, byl založen cele na satirickoironickém vztahu k politické skutečnosti, pronásledoval šířavou ironií oportunistickou ideologií „zdravého rozumu“, sloužící zotročení občanů, třídnímu smíru, smíření s politickými poměry. Epatující ironická

rovina básnické výpovědi Majakovského v tragédii navazuje objektivně na blokovský politický pamflet.

Ironie vždy byla symptomem „politicky nesvobodného stavu“, kdy je umělec nucen vzdát se přímých útoků na panující moc a sahat po „masce“, řeči náznačků a narážek, neboť „spisovatel v každém ohledu politický musí udělat pro věc, za níž bojuje, leckterý hořký ústupek drsné skutečnosti“ (H. Heine). V takové situaci se ocitl v těžkých letech po porážce první ruské revoluce i ruský spisovatel. Odtud v tragédii básníková šokující ironická maska šaška v duchu středověkých forem, která o „svátku bláznů“ vždy dávala právo svobodné výpovědi o jevech světa.

Romantické odlehčovali svou ironii humorem; Majakovského ironie byla — na rozdíl od spíše chladné sarkastické blokovské ironie — převážně vážná, zněla v tradicích ruské literatury — tragickými tóny. „Provokátorská ironie“ Bloka, Majakovského nebyla stejně jako Andrejevův „rudý smích“ nikdy výrazem pouze holého negování života; měla svůj humanistický obsah a význam: „Neposlouchejte náš smích, naslouchejte bolesti, která je za ním. *Nevěřte nikomu z nás, věřte tomu, co je za námi*“ (Blok V, 349).

Nejen obsahové motivy mesianismu, protispolečenské revolty osamělého buřiče, vzpoury proti bohu, ale i emocionálně estetické stylistické složky („provokátorská ironie“) tragédie *Vladimír Majakovskij* jsou dokladem funkcionální i tvarové obnovy tradic a ideově estetické koncepce romantismu, faktem literární konvergence.

Symbolisté využívali symbolistického plánu jako metody stylizované objektivizace subjektivního „stavu duše“. Majakovskij extroverzí nitra obsahuje svět. Individuální, subjektivní moment v přístupu básníka k okolnímu světu, akcentující „svobodnou hru poznávacích schopností“, nevyklučoval tudíž u Majakovského z tvůrčího procesu objektivní realitu. V estetických názorech zůstával Majakovskij poplacen programovým teorémům futuristů („... spisovatel vykruhuje jen mistrnou vázu . . . nalije-li se do ní víno nebo pomýje — je lhotejně“). Rozpornost výchozí estetické koncepce korigovala samotná básníková umělecká praxe, podporující vědomí o nutnosti sociálního kritéria a priority života: „... příroda — toť pouze materiál, s nímž umělec může zacházet, jak se mu hodí, ovšem pod jednou podmínkou: že bude studovat charakter života a vlévat jej do forem před umělcem nikomu neznámých“. Zejména Majakovského tragédie svědčí o tom, že básník neusiloval o „únik z reality“, nýbrž naopak o příklon k ní, o výpověď o ní, byť danou v podobě složitého obrazového systému.

V tomto směru se tragédie Majakovského odlišovala od „futuristické opery“ A. K r u č o n y c h a *Vítězství nad Sluncem* (1913). Umělecká stavba této hry se nepodřizuje zákonům logiky. Svět je dán jako slepenec, na způsob koláže, jeho náhodných, chaotických zrcadlových úlomků; dílčí smyslová zátež veršů je vědomě snímána, čímž vzniká nejen slovesná, nýbrž i dějová ilogičnost („zaum“), ideový i syžetový rébus. Rozpojení logického celku a souvislostí v duchu manifestů Marinettiho („... Vyhnali jsme z divadla

logiku...⁹⁾ — se zde staly záměrem a tvaroslovným principem; to ovšem vedlo ke ztrátě komunikativnosti. Není zde totiž ani rozložení reálnosti, jako v kubistické malbě (kde obrysy jsou patrné v nahromaděni geometrizovaných forem), ale v jistém smyslu tendence, jako u umělců abstrakcionistů, k bezpředmětnosti.

Fakt tvarové inkoherece, narušení funkcionální celostnosti artefaktu, odtržení estetických úkolů od úkolů sociálních a ztráta komunikativnosti sblíží Kručonycha s dadaismem, a vlastně i surrealismem, směry, které se formovaly v evropském umění koncem desátých a počátkem dvacátých let 20. století.

Kručonychovo dílo dokazovalo, že cesta samoučelného experimentování je bezcílná, neboť skutečné novátorství nemůže exkludovat sémantickou stránku artefaktu, a vzniká pouze na bázi takového uměleckého vidění, které vedle uměleckých kritérií bere v potaz i veškerý úhrn podmínek reálného života.

Orientací nikoli na „ilogičnost“, ale na *obsah* přerůstala tvůrčí koncepce Majakovského hranice futuristické extravagantnosti a sblížovala se do jisté míry s tvůrčími tendencemi expresionismu, vykazujíc moment literární konvergence. Neboť ani expresionismus jako směr, jenž se zrodil na samém počátku 20. století a intenzivně rozvíjel zejména v období první světové války, zdaleka nebyl ve svém celku hnutím „formalistickým“, ale „obsahovým“, uměním aktivní opozice „s určitými a přímo politickými cíli“.¹⁰ V tvorbě Majakovského se futurismus, obohacený o aktivní sociální, citovou i myšlenkovou angažovanost v osudech lidstva, utvářel spíše jako futurismus expresionistický.

Zatímco symbolisté se v organizaci své asociativní obrazovosti odráželi spíše od emocionálního hudebního momentu, v němž jsou důležité polotóny, polotóny, melodie, harmonie, Majakovskij se sblíží s expresionisty a ve shodě se svým výtvarným talentem, vychází — stejně jako Andrejev — z principů umění malířského, kde se do popředí dostávají elementární formy věcí, drsná linie, statická kontura, pevná osa, dekompozice atd. Jak známo, „ruský futurismus začínal především jako revoluce «výtvarná»“.¹¹

Už *van Gogh*, který razil cestu expresionistickému umění obsahu („Mým cílem je — naučit se kreslit nikoli ruku, ale gesto, nikoli matematicky přesnou hlavu, ale celkovou expresi“) a držel se života, vyslovoval přání naučit se vytvářet „nepřesnosti“, stejně jako je vytvářeli *Millet*, *Lhermitte*, na něž se *van Gogh* ve svých hledáních orientoval. I on chtěl „přetvářet a pozměňovat skutečnost, odklánět se od ní“ a v případě nutnosti malovat třeba „nepravdu“, neboť ta může být „pravdivější než doslovná pravda“.¹²

⁹ Современный Запад. Кн. первая. П. 1922, 136.

¹⁰ M. de Micheli, *Umělecké avantgardy dvacátého století*. P. 1964, 72.

¹¹ Б. Лившиц, *Полутораглазый стрелец*. Л. 1933, 6.

¹² В. Ван-Гог, *Лисьма*. М. 1966, 241, 247.

V úsilí osvobodit pravdu z hmotných pout zabraňujících její apercepci sahá Majakovskij k „obnaženému“ postupu: pracuje jako malíři expresionisté s „fyzickou deformací“, s tvůrčí redukcí, „znetvořením“ přirozené reality, jejím dovedením „ad absurdum“, s pozměněním obrysů kresby portrétu (sám hovořil o úkolu „«komolit» přírodu tak, jak se zachycuje v různém vědomí“). Odtud v tragédii řada panoptikálních, hyperbolizovaných groteskních stylizovaných postav — „Člověk bez hlavy“, „Člověk s roztaženým obličejem“ atd., jež jsou svého druhu „fyziognomickými nadsázkami“, podle termínu I. Golla,¹³ osobitě upravujícími realitu. Podobně jako L. Andrejev v *Životě člověka* šel i Majakovskij nikoli od „reálné řady“ k transcendentnu, nýbrž od ireality a fantastičnosti k nejreálnější skutečnosti. Jistý sémantický symbolismus („Člověk bez hlavy“ apod.) má nikoli idealistický, ale realistický základ, jde o symbolismus realistický.

Tvarovou redukcí reality za pomoci „fyziognomických“ i „syžetových nadsázek“ (při kterých bývá situace postavena vzhůru nohama) vzniká její groteskní model, v němž se všechny životní pocity, děje, jevy atd. ocitají v nezvyklých spojeních a vztazích, aby se tím ostřeji obnažila podstata a smysl lidské existence, absurdity života.

Groteskno je v soudobých teoretických pracích traktováno nejen jako dílčí dramaturgicko-strukturní postup nebo prostředek satirického zobrazení, nýbrž jako celistvý žánrový organismus, osobitá estetická kategorie s tragikomickým obsahem. „Im Grotesken verbindet sich Komik und Tragik. Das Tragische wird, um mit Brecht zu sprechen, ins Komische verfremdet, das Komische aber bekommt einen galligen Beigeschmack und das Lachen bleibt dem Zuschauer im Halse stecken.“¹⁴ Konceptí chladné grotesky plné bolestné grimasy a postrádající de facto smíchetvorný základ (s výjimkou autorského hořce sebeironizujícího aspektu) je poznamenán i vnitřní obrazový svět groteskních znetvoření a fantastických představ Majakovského tragédie. Její svérázná rudimentární forma spolu s obsahovou koordinátou — existenciální sondou tragického postavení člověka v rozštěpeném světě znesmyslněných realit — je blízká umělecké fakturaci absurdního dramatu, jak ho známe z díla *Suchovo-Kobyлина, A. Jarryho* a zvl. pak z děl dramatiků pozdější doby. Daná umělecká koncepce a vrstva hry byla přirozeně u Majakovského stěží výrazem vědomé, programové orientace: hry absurdního divadla totiž „nerealizují program nebo teorie nějaké skupiny (jako např. díla romantiků), nýbrž jsou spontánní reakcí jednotlivých na sobě nezávislých autorů na duchovní tendence a situaci ... doby“.¹⁵

Strukturní typ modelové dramatiky, jenž se prosazoval v moderní dramatice konce 19. a na počátku 20. století (*Solovjev, Jarry, Blok, Andrejev, Apollinaire* aj.), znamenal destrukci architektoniky kla-

¹³ Viz P. Pörtner, *Experimentální divadlo*. Praha 1965, 46.

¹⁴ *Sinn, oder Unsinn? Das Groteske im modernen Drama*. Basilius Presse. Basel Stuttgart 1962. Willy Jäggi, Vorwort.

¹⁵ M. Esslin, *Podstata, tradice a smysl absurdního divadla*. Praha 1968, 61.

sického dramatického tvaru. I M a j a k o v s k i j uvolňuje stavbu dramatu; na rozdíl od A p o l l i n a i r o v a „surrealistického dramatu“ *Prsy Tiresiovy* (1916), zachovávajícího přes všechny dějové spletnosti spíše tradiční syžetovou stavbu s intrikovým základem (proměny Terezy, odmitající rodiť děti, v muže a naopak), potlačuje vnější děj, který je víceméně fragmentární, podřizuje ho logice poetického, metaforického obrazu a vyděluje do popředí expresi, navozující obsažnou sociální myšlenku.

Tvarové výboje Majakovského ukazují v tematických analogiích, asociativní imaginaci a poetickém opracování uměleckého materiálu (paradoxní situace, fantastické příběhy, umělecké „ozvláštnění“ atd.) na kontinuitu spíše s domácí tradicí. Dramatické experimenty V. Chlebnikova představují důležitý filiační mezičlánek evoluční řady od „žertovných her“ V. Solovjeva přes „lyrická dramata“ A. Bloka až po tragédii V. Majakovského.

Veršované dramatické miniatury V. Chlebnikova *Čertik* (1909), *Markýza Dezesová* (1909), *Svět pozpátku* (1913), *Paní Leninová* (1913), *Omyl smrti* (1914), *Sněhule* (*Sněžini*; 1915) aj. stěží představují završený dramatický systém, neboť jde o dramatické skizzy, torza, ve kterých „fragmentárnost“ byla zřejmě záměrem, „prostředkem sémantického posunu“,¹⁶ konstrukčním principem v organizaci syžetu jako sémantické konfigurace (básník obvykle nahodil jen základní nosný moment). Tato tvarová fragmentárnost, vyznačující ostatně i tragédii Majakovského, nese pečeť romantického tvoření, které „nevýhnutelně vstupovalo do období pokusů, etud, nezavršených náčrtů“, neboť usilovalo o „absolutní výraz prožitku nespoutaného žádnými konvencemi“.¹⁷

Chlebnikov hledal a zkoumal možnosti dialogizované formy na nejrůznějších dramatických, tematických a dějových motivech. Přitom zde stejně jako v jeho verších vystupuje do popředí „obnažená konstrukce“ (J. Tynjanov, 561). Básník volně proplétá časové i teritoriální roviny (ve hře *Svět pozpátku* se zvrací časová posloupnost: životy protagonistů se rozvíjejí nikoli od mládí k smrti, ale od smrti k dětství). Jindy vytváří paradoxní a fantastické situace: v *Omylu smrti* je Smrt donucena vypít „číši smrti“ a umírá, aby v zápětí oživila, protože je nesmrtelná; syžetem *Markýzy Dezesové* (obsahující motiv „revolty věcí“, užitý později i Majakovským) je fantastická událost na vernisáži malířské výstavy, kde „obrazy a věci náhle ožívají a hlavní postavy Markýza Dezes a její milénec se proměňují v kamenné sochy“.

Z odmitání tradiční dramatické konvence, kultivování logických a dějových paradoxů, zvrátů a skoků, stavějících na hlavu normální logiku, zvracejících časový sled, posloupnost a průběh dramatické situace, rodila se jakási zárodečná podoba, předstupeň antidramatu, anticipující vývoj jedné

¹⁶ Ю. Тынянов, *Архаисты и новаторы*. Л. 1929, 181.

¹⁷ Viz В. Жирмунский, *Вопросы теории литературы*. Academia, Л. 1928, 178.

z odnoží evropské dramatiky; jeho systém rozvíjel ve slovanských literaturách zejména polský dramatik S. J. Witkiewicz (*Pragmatyści*, 1919; *Kurka Wodna*, 1921; *Janulka córka Fizdejki*, 1923 aj.).

Witkiewicz, vyrůstající z polské literární tradice (Wyspiański, Przybyszewski, Miciński), navazoval ve svých existenciálních, abstraktně filosofických dramatech objektivně na výboje Chlebnikova. V jeho „sférických“ tragédiích, „nie-euklidesových“ dramatech se odehrávají stejně jako u Chlebnikova fantastické, nadrealistické děje, v nichž se životní konsekvence ocitá v pozadí a nastupuje relativizace probíhajících procesů a jevů: odtud oživená „Mumia Chiňská“ a fantastický „Kobieton“ ve hře *Pragmatyści* (1919). Proto zde zcela přirozeně vstávají z mrtvých nebožtíci a zabítí hrdinové (*Pragmatyści*, *Janulka córka Fizdejki*, *Wariat i zakonnica*, *Kurka wodna* aj.). V četných Witkiewiczových hrách — stejně jako v miniaturách Chlebnikova — se volně spájejí a mísí všechny epochy, transformují se jednající postavy atd. Zároveň se však dramatická díla S. I. Witkiewicze vyznačují myšlenkovou i formální završeností. To, co zůstává u futuristů, např. u Chlebnikova, geniálně nahozeným motivem, fragmentem, je u Witkiewicze umělecky propracováno a dotvořeno, stává se celistvým dramatickým systémem. Nicméně objektivně evoluční řada od dramatických experimentů Chlebnikova k Witkiewiczovým absurdním dramátům „Čistých Forem“ je zcela očividná.

I když v Chlebnikovových pokusech dominuje přístup hledače nových cest dramatického umění a nikoli poznávací moment ve vztahu k realitě, nikde se v nich neztrácí moment sémantický, obsahová sdělnost obrazů. Autor sice nepřestoupil práh vedoucí do světa hlubších společenských idejí a souvislostí, nevytvářel však dadaistický nonsens jako Kručonych, ale zbudoval nový „sémantický systém“. Tvorba Chlebnikova a Majakovského je výrazem literárních filiací uvnitř příbuzného uměleckého systému.

* * *

Spíše než na andrejevovský žánrově strukturní typ epického dramatu nazvuje tragédie Majakovského na strukturu Blokovy *Pantomimy* akcentující subjektivní moment. Ovšem egocentričnost dějového jádra vedla v tragédii ještě důsledněji k monodramatické stavbě. Hra je komponována jako dramatický řetěz básníkova vidění světa a představ o něm vyvěrající z reálných životních prožitků zkonkretizovaných v proudu hyperbolizovaných realizovaných metafor („Letím — jak nadávka! Má druhá noha dobíhá ještě v sousední ulici“), uvolněných asociací a monologizovaných meditací, jež dopovídají expresivními básnickými obrazy to, co nebylo možno znázornit bezprostředně dramaticky (líčení „křivoreté vzpoury“ věci). Lyrizující statičnost měla ostatně ve vývoji dramatického a divadelního umění počátku 20. století (idea „statického divadla“) své místo.

Syžet chápaný jako systém dramatických akcí, či ve smyslu aristotelovské teorie jako „obraz jednajícího člověka“ nebo „historie růstu“ charakteru (Gorkij), v novém poetickém dramatu chyběl. A tak ani Majakovského tragédie není klasickým „dějovým dramatem“ s dynamickým pohybem dramatických situací. I zde, jako předtím u Bloka a Chlebnikova, převládá spíše lyrický princip reflektující pohyb v duších, myslí, stav nálad, expresí, vytvářejících vnitřní děj. Snad právě v tomto spojení lyriky a dramatu, tj. ve stírání bariéry mezi dvěma systémy, mezi „dvěma žánry, lyrikou a dramatem“ spočívala jistá „futurističnost“ tragédie (B. Livšic, 185). Zároveň však byla tato tvarová tendence výrazem romantického žánrového synkretismu. Neboť v romantických epochách, na rozdíl od klasicismu, uzavírajícího umění do své autonomní oblasti a zachovávajícího hranice mezi jednotlivými druhy umění, lze pozorovat synkretismus poetických žánrů, obvykle právě s převahou lyrického elementu.¹⁸ Žánr pochopitelně není stabilní, invariantní tvarovou kategorií; vzniká ze zárodků jedněch systémů a stává se rudimentem druhých.

Strukturální páteří Majakovského tragédie není systematické střetání a prolínání významových a dějových rovin, předcházení ze scénické reality v irrealitu, sen a fantazii, charakteristických pro symbolisty (Maeterlinck), nebo pro Bloka v *Pantomimu*. Není zde ani „svedení“ konkrétní k odtažitě „podstatě“, „esenci“, věci k pojmu (substituci věci), příznačného pro expresionistickou metodu „metafyzických tragédií“ L. Andrejeva. V tragédii dochází ke kontrapunkci, korelaci andrejevovské algebraizované skutečnosti („Člověk bez hlavy“), tj. groteskního světa realizovaných představ s reálným světem, zastupovaným samotným básníkem. Tento stavební postup, uplatňovaný Majakovským i ve verších a zejména v dramatické dvacátých letech, je účinným prostředkem poetiky kritického záběru. Autorovo vypjaté sociální cítění podmíněné jeho politickou zkušeností z let 1907 až 1908 i z let pozdějších zabraňovalo sklouznutí k bezobsažné hře znaků, pojmů.

V tvůrčí konvergenci s úsilím západoevropského expresionistického umění a návaznosti na domácí dramatickou tradici vytváří Majakovskij ve svém monodramatu osobitou poetiku revolučně romantického, občanský i lidsky angažovaného groteskně absurdního dramatu. Svým žánrovým synkretismem předjímá novotvar tragédie, asimilující a přetvářející podněty a inovace blokovo-andrejevovsko-chlebnikovské evoluční řady, i mnohem pozdější vývojové tendence novodobého básnického dramatu.

Výboje novátorského, pokrokově orientovaného proudu předrevoluční ruské dramatiky se rodily na bázi hlubokých uměleckých i sociálněpolitických rozporů společnosti po porážce první ruské revoluce. Ale i v tomto mučivém období společenské deprese a stagnace, stejně jako ve všech přelomových dějinných fázích, je „regres spjat s progresem“ (Marx). Atmo-

¹⁸ Tamtéž, 179.

sféru rozčarování, ztráty iluzí spojenou s dočasným odlivem revoluční vlny prorážely nové sociálněpolitické přesuny. Svým způsobem „nabývala progresivní politické zabarvení“ i „estetická revolta“ futuristů; vyjadřovala totiž „do jisté míry“ „zlevicování všech demokratických elementů v zemi k r. 1912“.¹⁹ Dochází k nové politické krystalizaci a polarizaci životních postojů, dokumentujících odklon pokrokově naladěné inteligence od stanovisek vlastní třídy ve jménu nového „signum contradictionis“. Kulturní fronta byla zasažena nejen krizí hodnot, uměleckým i duchovním marasmem, dekadencí, ale vyznačovala se i aktivizací umění, bouřlivým hledáním nových uměleckých cest. Z dialektiky protikladných tendencí se rodil artefakt nového typu.

2

Depresivní nálady a tragické vidění života vystřídal v tvorbě Majakovského po r. 1917 optimistické přitakání revolučnímu světu. Jeho *Mystérie-buffa* — první hra Října — byla výrazem nadějí na obrodu starého světa a přesvědčení, že záchrana není v útěku od skutečnosti, ale v aktivní účasti na její přestavbě.

„Divadlo nestačí tempu revoluce“, konstatoval svého času Lunarskij a uváděl, že i „v epoše francouzské revoluce zobrazovalo tehdejší divadlo nejméně ze všeho revoluci samotnou“. Zřejmě tato historická skutečnost podminila obrat Majakovského v *Mystérii-buffě* k takovým divadelním a dramatickým formám, které by umožnily divadelní zkratkou zpodobit obsah i smysl revolučního zvratu, zachytit epiku jeho událostí, vyjádřit hrdinský patos i hrubou malost střetajících se dějinných sil. Proto sahá k alegorické formě dramatického *podobenství* (revoluce se připodobňuje k světové potopě, která omyla hříšnou zemi a vzkřísila ji k novému životu). To umožňovalo zachytit především smysl událostí, jejich logiku, překlenout velké úseky časové a prostorové a vytvořit osobitý stylizovaný divadelní model skutečnosti.

I když je *Mystérie-buffa* co do estetické koncepce řazena k tradicím komického eposu,²⁰ má svou žánrově typologickou genealogii především v oblasti dramatických forem. Tvarový podnět získává Majakovskij u středověkého divadla. Obecné povědomí o něm udržovaly pověstné inscenace pašijových her v Oberammergau, ale zájem o jeho žánry začala oživovat až teorie i praxe symbolického divadla, jehož úsilí v tomto směru korespondovalo s analogickými obrodnými tendencemi evropského divadla (Craig, Appia, Reinhardt aj.). Tvůrci ruského symbolického divadla viděli

¹⁹ А. Метченко, Ранний Маяковский. Сб. ст. Владимир Маяковский. М.—Л. 1940, 18.

²⁰ K. Krejčí, *Heroikomika v básnictví Slovanů*. Praha 1964, 502.

východisko k novým cestám v divadle v obnovení forem antického, středověkého a renesančního divadla. Odtud vyšly v letech 1907—1908 Jevreinovy scénické rekonstrukce středověkých mystérií, moralit, miráklů, frašek atd. v jeho petrohradském Starobylém divadle, které měly význam i pro vývoj ruského dramatu.

Tvar *Mystérie-buffy* — politické revue s revolučně agitačním nábojem — vyrůstá z modernizovaného žánrového i dějového půdorysu středověké mystérie (formy západních literatur, mající nicméně jistou tvarovou analogii v literatuře Slovanů). Více či méně rozvinuté elementy a fragmenty středověkých mystérií se objevují už v 14. a 15. století zejména v staré české literatuře (... Češi rozvinuli všechny druhy mysteriální literatury...),²¹ později se vyskytují i v literatuře polské;²² jejich vzdálené, narmozně rudimentární ohlasy a podoby se objevují i v staroruských „dějstvích“, dramatinovaném obřadu staré ruské církve (*Peščenoje dejstvo* aj.), ale zejména v ruské školní mystérii 17. století, prostředkující vliv ukrajinský a polský. Tato forma umožňovala sloučit v jednom tvaru různé žánrové vrstvy („hrdinské, epické a satirické zobrazení... epochy“) i emocionálně estetické roviny patetiky a buffonády.

Je známo, že sakrální ráz první podoby středověkých *mystères* (jak se nazývaly od XIV. století) byl vyvažován zapojením představitelů lidových vrstev, které přinášely světský realistický element, scény a rysy lidové komičnosti, smích, žert, vtip. V tom očividně prosakovala snaha lidového diváka vidět zobrazenou svou životní zkušenost a každodenní všední život spolu s přirozenou touhou po veselí, oddechu a zábavné podívané. A v tomto směru daná podoba mystérií, které mísily — stejně jako tomu bylo v životě — vážné s komickým a groteskním často v prapodivném spojení, už ve své době byla výrazem působení světského divadla zrozeného na náměstí.

Z této podoby středověké mystérie, pronásledované svého času církevními úřady ve formě zákazů atd., vycházel Majakovskij ve své hře, přičemž domýšlel a zesiloval podíl lidového živlu, který se stal její převládající složkou. Tím, že Majakovskij nejen křísil mysteriální formu, ale naplňoval ji ryze světským a navíc politickým obsahem, vlastně její východisko negoval.

Básník nechtěl prostřednictvím zvoleného systému obrazů rekonstruovat z bible známý řetěz událostí (světová potopa, stavba archy, prorok, kázání na hoře, přenesení děje do pekla a ráje, hledání Araratu), ale snažil se podat novou uměleckoideovou koncepci své doby, vytvořit uměleckou alegorii převratné epochy. Symbolicky zpodobené strastiplné putování po světové potopě „sedmi párů nečistých“ (proletářů, kteří si nástrahami, utrpením a bojem kleslí cestu k „zemi zaslíbené“ — komunismu) zrcadlí v obrazné

²¹ А. Веселовский, *Старинный театр в Европе*. Москва 1870, 233.

²² „Nie zachował się ani jeden oryginalny tekst kompletnego misterium polskiego z okresu średniowiecza“ (См. *Sredniowieczne gatunki dramatyczno-teatralne*, zeszyt 3. *Misterium*. (Opracował Julian Lewański), Wrocław—Warszawa—Kraków 1969, 322.)

formě mystériálního podobenství historickou zkušenost ruské revoluce. Sama revoluce tak určila smysl, sled a logiku jednotlivých scén i celého obrazového systému hry. Řetěz biblických motivů byl tudíž ideově i umělecky modernizován a politicky přehodnocen, zbaven mytologického příkrovu v úsilí o analogii k současnosti. „Můj ráj je pro všechny — jen ne pro chudé duchem“, tak parafrázoval Majakovskij v duchu své doby Kristovo přikázání. Význam *Mystérie-buffy* v dějinách sovětské dramatiky a literatury je určen tím, že „poprvé transponovala všední den do písně revoluční mystérie“ (13, 36).

Tradiční biblická obrazovost odpovídala lidovým představám o smyslu lidské existence, ulehčovala pochopení grandiózních událostí epochy (i V a c h t a n g o v se tehdy zamýšlel nad tím, že „... je třeba inscenovat bibli... uvést na scéně revoltujícího ducha lidu“). Uchylovali se k ní i jiní spisovatelé ve snaze zpoetizovat a ospravedlnit revoluci (B l o k, *Dvanáct*; B e l y j, *Christos voskres*; J e s e n i n, *Inonia*; ale i B e d n y j, *Země zaslíbená*; K n j a z e v, *Rudé evangelium*, L u n a č a r s k i j, *Ivan v ráji*, kteří interpretovali biblické motivy v parodijní podobě).

Obdobnou modernizaci středověkých mystérií — paralelní úsilí Majakovského — lze pozorovat i v jiných slovanských literaturách, např. v jihoslovanské (M. K r l e ž a, *Hrvatska rapsodija*, 1918, J. K o s o r, *Rotonda*, *Čovječanstvo*, 1925, K. M e s a r i ć, *Kozmički žongleri*, 1926 aj.²³) i v polské literatuře, kde zejména E. Z e g a d ł o w i c z vytvářel typ dramatu, pro který razil název „misterjum balladowe“.

Mystérie-buffa vyrůstá sice ze základního žánrového i dějového půdorysu mystérie, její tvarové složky se však asociují i s jinými typy starého divadla a naznačují tak možnosti jisté umělecké kontinuity.

Tkáni mystériální syžetiky zřetelně prostupuje ideový, agitační, ba i didaktický cíl, snaha formovat vědomí a politické myšlení proletářského diváka, ukázat mu jeho historické poslání atd. Moralizující tendence se vyskytovaly v zesílené podobě ve středověkých morálkách, jejich dramatický prostor — nehledě na alegorickou klenbu — se utvářel pod vlivem reálného života, vytlačujícího scholastické duchovní představy, a byl kdysi nástrojem propagandy, útoku, polemiky v náboženském a zároveň sociálním boji. Tyto momenty byly příznačné i pro velkolepou revoluční moralitu *Mystérie-buffu*, jejíž alegorizující novotvar přirozeně nevznikl ve vzduchoprázdnu.

Tradice starého divadla ovlivnily nejen obrazový systém, ale i satirický komponent *Mystérie-buffy*. Satira, namířená proti „čistým“, je tvarovým živlem *Mystérie-buffy*, který uzemňoval hru, stahoval ji s výšin nadneseného patosu k realitě, k základnímu konfliktu doby — boji s kontrarevolucí. „Buffová“ složka středověkých mystérií, jež byla např. v starofrancouzských „diableries“ doménou čertů a lidových typů (mastičkářů, vojáků atd.), transformovala se v moderní antiklerikální, parodijně karikaturní a pole-

²³ F. W o l l m a n, *Dramatika slovanského jihu*. Praha 1930, 152—165.

mické interpretaci Majakovského v satiru politickou. I ta však měla svou obdobu v literárních tradicích středověké dramatiky. Posměšným, satiricky usvědčujícím záměrem se vyznačoval alegorizující žánr středověkého západoevropského dramatu, populárního v 15. a 16. století, tzv. *sottie*. V této svérázné odrůdě frašky se „formoval a silil duch lidové opozice proti všem zastaralým vředům sociálního života“,²⁴ vyslovoval se v ní odvážný politicko-satirický komentář k aktuálním událostem, pranýřovaly se nepořádky a znešvažené mravy, ostře se v nich útočilo proti duchovenstvu a posměchu byl vystaven nejednou i papež (*Sottie du nouveau Monde, Des gens nouveaux, La Mère Sotte, La Sottie du Prince des Sots*). Divadlo se tehdy stávalo (zvl. v souvislosti s tvorbou P. Gringoir a) součástí politického boje, podporujíc politické tendence světské moci proti moci církevní. A byť tento pozoruhodný komediálně-satirický žánr brzy zaniká (dramatická cenzura za Františka I. [1515—1547] podlomila jeho vývoj), jeho bojovný duch znovu ožívá v novověké sociální a politické komedii. Satirický komponent *Mystérie-buffy* s jejím ostrým antireligiózním zaměřením, politickou angažovaností a šířavým posměchem na adresu starého světa historicky navazuje na tuto svéráznou literární tradici středověkého divadla.

Nehledě na tuto objektivně historickou — nepochybně nikoli záměrně tvůrčí — analogii satirické složky *Mystérie-buffy*, básník čerpal zvláště ve výstavbě postav (postup satirického sebeodhalení, obnažení sociálně-politické podstaty postav), v opracování jazyka (epigramatické, obrazné vyjádření) a celkovém duchu demokratičnosti především z tradic *starého ruského lidového dramatu*, jež se zrodilo ve výročních lidových slavnostech, šaškovských produkcích a pouličních výstupech herců a skomorochů.

Moderní uměleckoideová modifikace tvaroslovné stránky *Mystérie-buffy* svědčí o tom, že hra není geneticky čistým odlitkem středověké mystérie, nýbrž novodobým ohlasem středověkých dramatických forem. *Mystérie-buffa* je svérázným žánrovým hybridem vytvořeným v moderní době, která se vyznačovala žánrovou rozkolísaností a která v úsilí o nový výraz nelitostně převrací, kříží a rozrušuje zděděné tradice, vžitě představy, ustálené pojmy atd.

Tvůrčí čin Majakovského svědčil o tom, že dramatická tradice středověku zůstávala i ve 20. století živou skutečností. Moderní divadlo nikdy nepřetínalo kontakt s vrcholnými díly středověkého dramatického umění, ale tvořivě obnovovalo jeho formy. Novodobé drama plodně čerpá z tradic středověkého dramatu, navazuje na ně jak v přímých tvarových adaptacích, tak v četných žánrových odnožích. *Mystérie-buffa* asimilovala tradice středověké dramatiky nejen v žánrovém, nýbrž i v kompozičním aspektu. Konstrukční princip středověkých mystérií, které tíhly k panoramatickému přehledu osudů lidského pokolení, rozehrávajíc děj na zemi, v nebi i v pekle, je i základem *Mystérie-buffy*. I Majakovskij usiloval o zobrazení světa

²⁴ А. Веселовский, *Старинный театр в Европе*. М. 1870, 127.

v jeho širokých světových měřítkách a souvislostech, o vytvoření „miniatury světa v stěnách cirku“, tj. typu *theatrum mundi*. Tento dramatický typ kultivovalo zvláště barokní divadlo, které zdědilo spolu s tradicemi středověkého duchovního divadla i tradice světského dramatu a pojímalo svět jako divadlo, snažilo se podat nejen ucelený iluzivní obraz života, ale i dokonalé divadelní podobenství jeho odvěkého koloběhu.

Každá doba si vytváří svá podobenství při hledání odpovědi na věčné otázky po smyslu života, lidského zápasu a bytí na zemi. Na malé jevištní ploše se kdysi snažil divadelní zkratku světa, jeho osobitý divadelní model předvést např. *Gil Vicente (Čluny, Hra o tržišti)* a po něm *Calderon* ve svém jednoaktovém „auto sacramental“ *El gran teatro del mundo* (1645 — stejně jako dávno předtím v poezii o to usilovala *Dantova Božská komedie*). Na scéně, která představovala „velké divadlo světa“, se rozhrávala hra lidského života, v níž lidé — herci hrají před tváří Mistra své životní, pozemské úlohy, své vlastní osudy. V této hře zbavené církevní scholastičnosti řešily se věčné otázky dobra a zla, odplaty za pozemské člověkově jednání. Vyústění základního konfliktu mezi žebrákem a boháčem — konfliktu v podstatě sociálního a nikoli iracionálního, abstraktně všelidského — bylo napovězeno samotným životem, a nikoli církevní scholastikou: žebrák dojde spasení, boháč je pro svou necitelnost zatracen. (V tomto „auto“ *Calderon* ideově navazuje — jakkoli by se to mohlo zdát paradoxní — na *Sudího zalamejského, 1640.*)

Koncepce „divadla světa“ žila i v literaturách předchozích epoch, zejména v renesanci, jak v českém prostředí naznačuje *Konáčova Kniha o hořekování*, která má ještě širší literární analogie (vedou od středověké *Písň o Pravdě*, přes *Theatrum mundi minoris Nathanela Vodňanského* z *Uračova* až ke *Komenského Labyrintu*; byla však rozvíjena i v pozdějších obdobích, např. v díle *I. Madácha Tragédie člověka* (1857—1860) a *L. Andrejeva Život člověka* (1906), kteří pojetí „velkého divadla světa“ rozvíjeli k filosofickému promyšlení a k introspekci duchovního prožitku člověka, znovu pak ožívá v divadelní koncepci i tvorbě *N. Jevreiova*, který postuloval ideu „zdivadelnění života“ (*Co je nejhlavnější*; 1921).

Mystérie-buffa, která rovněž zachovává konstrukční typ dramatického podobenství s širokým dějovým záběrem, vnášela však do pojetí „*theatrum mundi*“ podstatně nové momenty, rozšiřujíc jeho ideové i obsahové území. Objektem zobrazení není už jen individuální život člověka v jeho introspekčních etických, existenciálních a osudových dimenzích (jako tomu bylo ve hře *L. Andrejeva Život člověka*, na jejíž dramatický tvar, spájející podle *Gorkého „přehodnocenou středověkou mystérii“* s „jedovatou satirou lubku“, *Mystérie-buffa* v jistém smyslu navazuje), ale sociální kataklysmata, pohyb a společenský i politický život velkých sociálních celků ve světových měřítkách. „Děj «*Mystérie-buffy*» — toť pohyb davu, srážka tříd, boj idejí“ (2,359).

Úsilí Majakovského v *Mystérii-buffě* o divadlo světových dějin korespondovalo s analogickou tvůrčí tendencí evropské dramatiky, která se v epoše válečného požáru a revolučních otřesů zamýšlela nad osudy lidstva, odlišovalo se však spolu s pojetím bratří Čapků (ve hře *Ze života hmyzu*, 1921, rovněž koncipované jako novodobá mystérie prodchnutá satirickou kritikou — „...soudil jsem třídu, jež se nazývá buržoazie“) od té části evropské dramatiky, která rovněž tíhla k symbolicko-alegorickému zpodobení života, ale ideově vyrůstala z obhajoby starého světa, otupovala vyhrcoené třídní rozpory poválečné epochy (např. Hofmannsthalova mystérie *Salcburské velké divadlo světa*, 1922 — transkripce calderonovské předlohy oslabující sociální vyznění originálu, nebo hra E. Barlachova *Potopa*, 1924 — adaptující stejně jako *Mystérie-buffa* starozákonní legendu o potopě světa a Noemově arše). Hofmannsthalova transkripce i dramatická úvaha Barlachova byly výrazem jisté tendence, resp. proudu religiózního dramatu, osobitě žánrové odnože evropské dramatiky kultivující zvláště od konce první světové války různé žánry středověkého i barokního divadla — mystérie, legendy, morality, alegorie, pašijové hry, miráky, podobenství atd., které vyzývaly diváky — věřící — ke křesťanské pokoře, náboženskému citění a lásce k bohu. Oživení religiózních a mystických nálad v jisté části buržoazní dramatiky — u představitelů tzv. *křesťanské avantgardy* (Henri Ghéon, Max Mell, Paul Claudel, William Butler Yeats, John Masefield, Arthur Warren Hughes, Charles Williams, Ernst Barlach, Oskar Kokoschka, Jacinto Gran-Delgado aj.) bylo nepochybně vyvoláno projevy dehumanizace rozpoutané válečným běsněním, všeobecnou nejistotou lidského života a duchovních hodnot i obavami z revolučních výbuchů a sociálních změn.

Ideový obsah *Mystérie-buffy* prudce kontrastoval s náboženským duchem celého tohoto proudu. V smělé tvůrčí interpretaci, modernizaci a myšlenkovém přehodnocení tradiční osnovy biblických motivů a legend spočívá novum revoluční mystérie Majakovského, která nemá analogii nejen v ruské, ale ani v moderní světové dramatické literatuře.

* * *

Mystérie-buffa ovšem není pouze literárním ohlasem starého divadla, i když zprostředkovává jeho tradice v novém originálním tvaru, ale je v plné míře ideovým i uměleckým výrazem tendencí své doby; výsledkem úsilí rodícího se proletářského divadla zobrazit historický revoluční nástup proletariátu, zachytit v revolučním eposu *davového dramatu* dech a duch mas, jež se daly do dějinného pohybu. Zpodobení revolučního proletariátu — v dějinách dramatu v podstatě neprozkoumaného lidského kontinentu — bylo složitým uměleckým úkolem, jehož řešení bylo namnoze poznamenáno i nezdarý.

Vytvoření kolektivního portrétu, mnohohlasého chóru bezejmenných, hrubě tesaných postav (jak v případě „nečistých“, tak i „čistých“) bylo v *Mystérii-buffě* ovlivněno dobovou tendencí, jež programově odmítala individualizované rozrůznění revoluční masy a záměrně zdůrazňovala rysy kolektivismu, zesilujícího dojem monolitnosti a spontánnosti lidového hnutí.

Tato tendence, která se svého času v různé umělecké intenzitě projevila v praxi sovětského Proletkultu, v tvorbě představitelů německého expresionistického divadla (Kaiser, Hasenclever, Toller, Sternheim aj., svým způsobem pokračujících v tradicích berlínské Volksbühne z konce 19. století) i v českém tzv. *zástupovém dramatu* (A. Dvořák, Husité; F. X. Šalda, *Zástupové*; Honzlova zástupová scéna na I. spartakiádě v r. 1921 v Praze na Maninách), navazovala na starší pokusy o vytvoření davového dramatu. V revoluční epopeji R. Rollanda *14. červenec* (1901, koncipované v duchu jeho *Divadla lidu* a evokující politické události i umělecké tradice Velké francouzské revoluce) se rovněž „jednotlivci ztrácejí v lidovém oceánu“, neboť „chce-li kdo zpodobit bouři, nemůže malovat každíčkou vlnku, nýbrž vzduché moře. Vášnivá pravdivost celku je důležitější než puntičkářská přesnost v podrobnostech.“²⁵

Zdá se však, že to byla v jistém ohledu především dramatika epochy Velké francouzské revoluce, na jejíž tvarové tendence, přirozeně v umělecky vyzrálější podobě, *historicky* navazuje raná sovětská revoluční dramatika vytvářející v mnohém překvapivé ideově-tematické i žánrové analogie a paralely, které napovídají mnoho o cestách a zákonitostech vývoje umění v epochách revolučních otřesů.²⁶ *Mystérie-buffa* a satirická revolučně-politická fraška, jednoaktová „prophétie“ Sylvaína Marécha-la *Poslední soud nad králi* (1793, zobrazující dobu po vítězství revoluce,

²⁵ R. Rolland, *Revoluční dramata*. Praha 1954, 15.

Pokud sporadické pokusy v dějinách dramatu o zobrazení utlačované a revoltující masy (*Fuente Ovejuna*, 1613, Lope de Vega; *Loupežníci*, 1781, F. Schillera; *Tkalci*, 1892, G. Hauptmanna; *Svitání*, 1898, E. Verhaerena aj.) neřešily především problém individua v jeho vztahu ke kolektivu — jak tomu bylo u Schillera či Verhaerena, v jejichž hrách odbojný dav tvoří spíše sociální pozadí politického boje či duchovního dramatu silné osobnosti — vykazovaly v podstatě obdobnou charakterizační metodu, jaké užil i Majakovskij. Jak Lope de Vega, tak Hauptmann, byť jejich hry dělí od sebe téměř tři století, si nekladli za cíl výraznou individualizaci postav, nýbrž naopak vytvoření mnohohlasého kolektivu bez vedoucích úloh a silných, dominantních individualit. Je u nich patrná snaha zvýraznit právě momenty lidské souznělosti, kolektivní sociální zkušenosti, obecnosti lidských osudů, vytvořit z tříště dějových detailů, z mozaiky utrpení lidu a zvláste mocných působivou epopej sociální vzpoury.

²⁶ V době VŘSR vznikaly revolučně agitační hry — v období VFR se hrály „pièces à circonstance“; v Rusku v období revoluce se konaly davové inscenace — ve Francii proslulé „fêtes populaires“; z nedostatku vhodného revolučního repertoáru se v dramatické obou epoch adaptovaly klasické syžety a naplňovaly se aktuálním revolučním obsahem. Je patrná i jistá blízkost témat, konfliktů, principů a opatření divadelní politiky atd.

kdy evropské národy svrhly feudální monarchy a odsoudily je k deportaci na pustý ostrov, aby už nemohli škodit lidstvu), mají řadu styčných ideových, tematických i tvarových momentů,²⁷ což svědčí o tom, že umění, jež objektivně „nestačí tempu revoluce“, volí cestu umělecké stylizace, zpodobení spíše smyslu a logiky dějinných událostí, než jejich fotograficky věrného záznamu.

Maréchalův *Poslední soud nad králi*, Verhaerenovo *Svítání*, Rollandův *14. červenec*, hry, které spojuje nejen odbojný, romantizující revoluční duch, nýbrž i umělecký styl tíhnoucí k mocným tahům štetce, k velkým dějovým liniím, mohutným celkům a děním, byly mezistupni na cestě k politickému davovému dramatu. Ne jejím konci stojí *Mystérie-buffa* — satirická panychida nad starým světem a velkolepá apoteóza revoluce, skutečné „divadlo lidu“, jež ukusovalo „s lidem z jednoho krajíce, sdílelo jeho starosti, jeho naděje i jeho zápasy“.

3

I když Majakovskij i ve dvacátých letech vychází z komplexu tradic jak literárního, tak i lidového, jarmarečního divadla, skončila již pro něho etapa tvůrčích adaptací tradičních syžetů a motivů; básník hledá zcela nové postupy, odpovídající epoše, úrovni jejího myšlení a uměleckým výbojům moderního umění.

Především se dramatika Majakovského vyhraňuje žánrově, utváří se jako *politická satirická komedie*, navazující na tradice ruské komedie Gogola a Suchovo-Kobylina a pokračující v ideověuměleckých výbojích, jimiž byla poznamenána už *Mystérie-buffa*, Erdmanův *Mandát* (1925), Romašovův *Vzdušný piroh* (1925) i Bulgakovův *Purpurový ostrov* (1928).

Někteří teoretikové dvacátých a třicátých let (Kryněckij, Bljum, Nusinov aj.), vycházející z iluzorních představ o bezkonfliktovém vývoji socialismu, komplikovali svými scestnými úvahami vývoj a osudy společensky angažované satirické komedie a satiry vůbec (prováděly se hrubé analogie mezi destruktivní funkcí satiry minulých epoch a funkcí satiry v epoše socialismu). Bylo svedeno nemálo teoretických půtek, než se probojovalo pochopení nutnosti a oprávněnosti existence satiry jako zvláštní uměleckospolečenské zbraně v boji za socialismus.

Poslání satiry spočívající v sebeočistě od miasmat minulosti v letech

²⁷ V jednom případě „inselmotiv“, v druhém místo děje pól, archa, peklo, ráj; u Maréchala se objevují satiricky zobrazení „monarchové na řetěze“ a proti nim vážní sansculotti — se stejnou intonací jsou zobrazení „čistí“ a „nečistí“ v *Mystérii-buffě*; jedna hra je završena výbuchem sopky, symbolizujícím zánik feudalismu — druhá se začíná světovou potopou — revolucí atd. To vše jsou momenty v podstatě jedné stylové roviny.

občanské války ustoupilo dočasně do pozadí („Více než dramatické, bílé obklíčení nám nedovolovalo příliš horlivou očistu. Metla satiry, štětec humoru byly odloženy“, Majakovskij 12, 52). Sebekritická tendence v sovětské satirické komediografii se prosazuje zákonitě teprve k polovině dvacátých let, kdy se otevřela možnost „seriózněji vyčistit sovětské «nitro»“ (12, 30). V tomto směru na rozdíl od svých předchůdců i současníků (Erdman, Fajko, Romašov) M a j a k o v s k i j rozšiřuje objektovou rovinu sovětské satirické komedie, pranýřuje nejen přežitky starého světa, ale i negativní „nové“ jevy zrozené socialistickou společností. Jestliže ve *Štěníci* zaměřoval své satirické ostří dolů (odhaloval projevy poměšťáctění v řadách dělnické třídy a „ideologickou diverzi“ bezpátečníků, přízrůbujících se nové třídě), pak v *Horké lázni* se jeho výsměch obrací spíše směrem nahoru v duchu aristofanovských tradic: „Však jakmile začal zde kusy své hrát, tu nechával menších prý lidí, než se zlostí, jakou kdys Herakles měl, jen útočil na nejmocnější.“²⁶ Básník zesměšňuje mnohotvárné formy a projevy nového byrokratismu a jeho nositele — politické demagogy, profanující ideje a činy socialismu. Volba satirického objektu byla nesporně novátorským krokem Majakovského v uměleckém osvojení rozporů socialistické skutečnosti, zároveň však prodloužením tradic usvědčující ruské komedie 19. století (G o g o l, S u c h o v o - K o b y l i n).

Ideověstetický obsah komedií Majakovského se ovšem nevyčerpává pouze záporným okruhem idejí, témat a postav. Básník chtěl podat v *Horké lázni* „nejen kritiku, ale i bodré, nadšené svědectví o tom, jak buduje socialismus dělnická třída“; proto jeho satirická komedie bičuje sice nedostatky, ale zároveň opěvuje lidskou fantazii, aktivní tvůrčí vztah k životu, tj. vstřebává organicky *hrdinsko-patetické* motivy. Zde se odkrývaly nové možnosti komediijního umění, zde tkví novátorský rys satiry Majakovského znovu připomínající příklad Aristofanův, který dovedl scénicky materializovat ve svých satirických komediích pozitivní životní jevy (*Mír*, *Plutos*, *Acharňané*, *Lysistrate* aj.).

Optimistický duch komedií Majakovského zrozený jeho revolučním pojetím světa, vírou v možnost přetvoření života, vyděluje je na pozadí i nejlepších děl sociálně-kritické komedie dvacátých a přelomu třicátých let. Vývoj evropské komedie reprezentovaný v tomto období díly G. B. S h a w a, C. S t e r n h e i m a, C. Z u c k m a y e r a, Ö d ö n v o n H o r v á t h a, G. K a i s e r a, J a c i n t o B e n a v e n t e, S. J. O' C a s e y h o aj. probíhal spíše ve znamení *deheroizace* dramatiky, jejích témat i postav, ironického vztahu k buržoaznímu světovému názoru a politické skutečnosti, vyvolával nálady skepse, deziluze, ztracené víry v někdejší ideály. Zároveň však hry M a j a k o v s k é h o — stejně jako díla E r d m a n a, R o m a š o v a, B u l g a k o v a a jiných komediografů dvacátých let — ostře kontrastovaly se zábavnou, ideově neangažovanou linií tehdejší evropské dra-

²⁶ Aristofanes, Vosy, Praha 1917, 67.

matiky. Řada západoevropských dramatiků kultivovala v duchu tradic Scriba, Labiche aj. typ lehké, salonní konverzační komedie s plytkými mravoličnými sentencemi a nevyhýbala se přitom ani bulvární komedii (Alfred Savoir, J. Deval, W. Somerset Maugham, Frederick Lonsdale, Noel Coward, Giuseppe Lanza, Curt Goetz aj.). Naproti tomu sovětská komedie ve své první fázi nezaměřovala své sociální svědomí za zábavnou povrchnost.

* * *

Satirický syžet má své zvláštnosti; není pouze realizací základního dějového příběhu, individuálního osudu hrdinů, nýbrž prostředkem širšího záměru. Tak budoval své komedie Aristofanes a v ruské dramatice Gogol a Suchovo-Kobylin: ať už je to sociálně motivované *qui pro quo* v *Revizorovi* (Chlestakov je považován za revizora), nebo v *Smrti Tarekinové* záměrná mystifikace titulní postavy, která sehraje úlohu nebožtíka, oba postupy jsou efektivní pružinou, která pevně zadrhuje syžetový uzel hry a uvádí do pohybu složitý mechanismus odhalující lidské vztahy, charaktery atd. Mnohoepizodický řetěz scén, odvíjejících se v prudkém tempu, sloužil ustavičné demonstraci — odhalení a zesměšnění sociálně politických neduhů. (Není bez zajímavosti, že již Gogolovým současníkům se zdálo, že *Revizor* nemá syžet. Epizodický princip výstavby hry se pokládal za nedostatek; Gogolovi vytýkali, že „nezná scénu a musí studovat Dramatické umění“²⁹).

Dokonce i v západoevropské sociálně angažované satirické komedii 19. století (Grabe, *Žert, ironie a hlubší význam*, 1827; Nestroy, *Svoboda v Kocourkově*, 1848), která se pozvedla nad čistě zábavnou linii scribovské komediografie, ocital se nezřídka v popředí anekdotický příběh, jehož základ tvoří dílčí, soukromá, převážně „milostná“ zápleтка, neobsahující zvláštní náboj hlubšího smyslu. Syžetové řešení je předurčeno apriorním dějovým schématem. Komplex dílčích intrik uvádí do pohybu syžetový uzel: v Nestroyově komedii je žurnalistovi Fakulemu, který podněcuje lid ke vzpouře, nabídnuto místo cenzora; Fakule je odmítá; aby se vyhnul vyhnanství, zůstává v Kocourkově v převlečení; chce svrhnout „purkmistra“ a oženit se s „paní ze Svobodovských“ atd. Veškerý vtíp díla, jeho „politicum“ spočívá nikoli ve fabuli, ale v dialozích a monolozích, osvětlujících politickou problematiku doby vtípnými narážkami, útočnými invektivami a téměř aforistickými sentencemi o aktuálních otázkách života.

Ostatně ani Molièrova komedie se nevyznačuje zvláštním leskem syžetové stavby; je obvykle založena na celé řadě tradičních komediálních situací a intrik s nasloucháním, převleky, schováváním atd. (Už Gogolovi se kdysi zdálo, že „púdorys“ Molièrových her „je promyšlen umně, jenže podle starých zákonů, podle jednoho a téhož vzoru; děj hry je příliš strnu-

²⁹ Viz *Северная пчела* 93, 1836, 30/4.

lý, je vytvořen bez ohledu na století i na tehdejší dobu...³⁰). Síla molièrovské komedie spočívá v dialogu, v jeho myšlenkové nasycenosti, překvapivé variabilitě jeho forem, kde se projevila neopakovatelná vynalézavost velikého dramatika, ojedinělá v dějinách komediografie.

Zatímco *Nestroy* se snažil spojit politickou problematiku obsaženou v dialozích jeho komedie se soukromou intrikou syžetu, *Gogol* již přetavoval samotnou intriku i dějový příběh v komponent satirického syžetu: „Na světě se všechno dávno změnilo. Nyní drama silněji zauzluje snaha získat výhodné místo, vyniknout a zastínit za každou cenu jiného, pomstít se za pohrdání, za posměch. Nemá dnes víc náboje hodnost, peněžní kapitál, výhodná ženitba než láska?“³¹ Gogol dovedl vtisknout zápletku a její syžetové realizaci sociálně politickou motivaci, dovedl děj plně podřídit obsažné sociální myšlence, kompozičně ji uvolnit; navazoval tak na tradice syžetové výstavby aristofanovské komedie a rozvíjel je. Gogolovská komedie v originální ideové vazbě spojuje satirický obsah a variabilitu molièrovského dialogu s poutavou, sociálně nosnou intrikou, s příběhem vyplývajícím z obnažení charakterů, ze střetnutí a vzájemného styku postav, jež byly uvedeny do pohybu společenskými pružinami.

Sovětská komedie nemohla nevšimavě projít kolem velkých tradic gogolovské komediografie, šla ovšem svými originálními cestami. Tvarový impuls *Mystérie-buffy* s jejím parabolicky založeným syžetem, osvětlujícím klíčové historickopolitické a společenské procesy epochy, nebyl ovšem bezprostředně rozvíjen následující dramatikou. Sovětská satirická komedie dvacátých let, jež se obrátila k životnímu konkrétnu (Lunačarskij: „Zpátky k Ostrovskému“, 1923), obnovuje gogolovské tradice syžetové výstavby. *N. Erdman* budoval hru *Mandát* (1925) jako dějovou komedii s dokonale propracovaným příběhem; vytvořil v Gogolově duchu společenskopoliticky exponovanou komedii, v níž vaudevillové postupy (převlečení kuchařky *Nasti* do šatů bývalé carevny; „člověk jako věno“ s jeho fiktivním „mandátem“ aj.) rozvíjejí základní příběh, odhalující tartuffovství nové doby a zesměšňující nositele negativních dobových tendencí a snah (naděje „vnitřní emigrace“, deklasované buržoazie, na návrat starých časů, na zvrát poměrů; projevy politické přizpůsobivosti k novému režimu atd.).

Ve srovnání s *N. Erdmanem*, *M. Bulgakovem* (pracujícím ve svých komediích *Zojčin byt*, *Purpurový ostrov*, *Ivan Vasiljevič* aj. rovněž s příběhem satiricky pojatým) i s klasickou komedií *V. Majakovskij* stavbu komedie ještě více uvolňoval; vycházeje z žánrového i strukturního typu aristofanovské komedie, jejíž syžet je založen na střetnutí postav v ostrém společenském konfliktu, *Majakovskij* vytváří její osobitou novátorskou modifikaci: akcentuje satirickou demonstraci negativních sociálně-politických jevů a děj, příběh plně podřizuje satirickému záměru.

³⁰ Н. В. Гоголь, О литературе. М. 1952, 80.

³¹ Н. В. Гоголь, Собрание сочинений, т. 4, М. 1949, 229.

Syžet *Štěnice* odhaluje a zesměšňuje „prisypkinštinu“ (tj. nebezpečí politického smíru a renegátství v řadách nejméně uvědomělé části dělnické třídy), je to realizovaná metafora „člověk — štěnice“, paradox, mající komediálně satirický smysl. Stejně jako syžet *Štěnice* také syžet *Horké lázně* (v kompozičním ohledu kompaktnější, s téměř klasickou architektonikou) rozvinutě demonstruje zvolený jev, jehož rozmanité příznaky a důsledky zesměšňuje. „«Horká lázeň» myje (prostě propírá) byrokraty“ — tak lakonicky objasňoval Majakovskij smysl své scénické metafory (12, 200).

Systém obrazů této metafory je založen na komplexu opakovaných scénických situací (scény žadatelů, Pobědonosikovovo diktování slavnostního projevu aj.), které demonstrují v rytmu modernizované revue široký okruh konkrétních negativních jevů a jejich nositelů. V podstatě je zde zachován kompoziční postup gogolovské a suchovo-kobyliňské komedie, obnažující v nečekaném dějovém obratu, často variujícím výchozí syžetovou situaci, stereotyp jednání a myšlení hrdinů (např. scéna úplatků, Chlestakovovo vyznání lásky v *Revizorovi*; „raspljujevská mechanika“ a scény výsledku v *Smrti Tarelkinově*).

Sama fabule *Horké lázně*, založená na událostech kolem vynálezu „stroje času“ a na objevení Fosforické ženy vybírající nejlepší současníky „k odletu do století komunismu“, je v podstatě velmi jednoduchá. Syžetovým jádrem *Horké lázně* jsou výjevy, v nichž se názorně demonstruje Optimistěnková „byrokratiáda“ a bohatá „činnost“ glavnačpupse Pobědonosikova atp. V těchto scénách a v řadě jiných pranýřuje Majakovskij byrokratismus jako jev odporující normám socialistického soužití a nemilosrdně jej zesměšňuje.

Pro dějovou gradaci *Štěnice* a *Horké lázně* je příznačné, že Majakovskij přivádí jevy do nejzazších hyperbolizovaných poloh a že kaleidoskopicky střídá obrazy — záběry prozrazující vliv filmu. Tento princip diktoval hledání originálních situací a širokých dějových dimenzí, což si vynucovalo formu tihnoucí k zvláštnímu druhu *revue*.

Syžetová struktura revue, umožňující široký průřez životem společnosti, byla vlastní nejen velkým satirickým prózám od „pikareskního“ románu, Cervantesových a Rabelaisových děl až po satirické romány Thackeraye, Haška, Erenburga, Ilfa a Petrova; objevovala se již v nejstarších dobách a později také v dramatických dílech (Adam de la Halle, *Hra pod loubím*, kolem r. 1262; jarmareční hry Le Sagea). S úspěchem ji využila i sovětská dramatika dvacátých let, která s humorem i posměchem stihala drobné i větší nedostatky tehdejší společnosti (Erdman, Mass, Arđov, Adujev, Gutman). Jedním z nejoriginálnějších projevů tohoto druhu v evropské dramatice na přelomu dvacátých a třicátých let byla však tvorba pražského Osvobozeného divadla; vycházejíc z tradic komedie dell' arte s jejím principem svobodné improvizace, vytvářelo bojovnou a poutavou satirickopolitickou revui s ostrým antifasistickým obsahem, jež neměla v tehdejší evropské dramatické literatuře

obdobu; zesměšněním projevů duchovního despotismu totalitního, fašizujícího režimu dávali jeho tvůrci kritický, vtipný a zábavný komentář k aktuálním událostem tehdejšího světa.

K „velkým excentrickým revuím na to či ono téma s mnoha veselými režijními nápady a s úsilím o povrchní, někdy však velmi zdařilý plakát“ směřoval svými inscenacemi porevolučního období i V. s. Mejerchold (*Trust D. J. aj.*). Není bez zajímavosti, že Lunačarskij vyslovil kdysi přání, aby „biomechanické divadlo Mejercholda ... co nejdříve završilo svou evoluci a změnilo se v dobrý revoluční muzikál. K němu vlastně v té době šel Mejerchold.“³² Lunačarskij již v r. 1925 prohlásil, že „kdyby talentovaný autor napsal velmi ostrou revui, kdyby v ní zobrazil veškerý náš současný život, pak by Mejerchold uměl z toho vytvořit svého druhu jedinečné představení“.³³ Takovou revui v nejlepším slova smyslu se stala právě *Štěnice* i *Horká lázeň*.

Zejména s objevením *Štěnice* a *Horké lázně* vtrhl do sovětské dramatiky ve větší míře než s objevením *Mystérie-buffy* životodárný proud tisícileté lidové kultury „směšného“. Divadelní tvar obou komedií prozrazuje nepochybně genetickou tvaroslovnou příbuznost a podobu se spektakulárními formami lidově slavnostní, pouliční, jarmareční a také karnevalové kultury dávno minulých epoch. Obě hry jsou poutavou podívanou, splétající v duchu moderní revue rozmanité druhy a elementy lidového, spektakulárního umění — od buffonády, klauniády, estrády po pantomimu, cirkus atd.

Celý systém obrazů, ztvárnění i zarámování syžetu ve *Štěnici* má zjevně karnevalově revuální základ: vyvolávání pouličních jarmarečních prodavačů drobného zboží, knih atd., plné ironického a žertovného smyslu („U nás / i v zahraničí / a všude jinde jistě / občané / házejí / střepy na smetišti. / Bez prášku Excelsior, / dál už nešlo by: / ten slepí Venuši Miloskou / i noční nádoby!“³⁴), svatební hostina s „bakchantskými“ přínaležitostmi, vystřídaná všeobecnou rvačkou a požárem, reklamní výkřiky roznašečů plakátů, intermedium požárníků a poté „vzkříšení z mrtvých“ Prisyppkina, „tanec“ třiceti girls, pantomima „náměsíčné dívky“ a konečně „cirkusová atrakce“ — „obyvatelius vulgaris“ Prisyppkin, který je předváděn v kleci zoa jako „učené zvíře“ — to všechno jsou odvěké hravé elementy karnevalové jarmareční kultury. Na rozdíl od *Štěnice* nemá *Horká lázeň* tak zjevnou karnevalovou syžetovou fakturaci. Její architektonika vykazuje spíše stopy literární tradice: fantastický motiv „stroje času“ navozený známým obrazem Wellsa podminil koncepci děje, jeho stavbu, dynamiku a také rozestavení postav. Nicméně i její umělecká tkáň je prostoupena postupy lidového karnevalově jarmarečního umění: je zde groteskní snížení od nadávky až po ironickou mystifikaci (Pobědonosikova Nočkinem), jsou zde i cirku-

³² A. В. Луначарский о театре и драматургии, т. 1. Москва 1958, 374.

³³ Пути современного театра. Москва—Ленинград 1926, 44.

³⁴ V. Majakovskij, *Štěnice*. Praha 1955, 11.

sové a férické elementy a motivy (žonglování, „ohňostrojí“ doprovázející důležité obraty děje) aj.; to všechno jsou postupy lidové, pouliční komiky, modernizovaná odrůda a analogie karnevalově jarmarečního stylu dávných epoch, stylu, vytvářejícího veselou a nenucenou hru. Svým způsobem to vše sblíží hry Majakovského s jedním zajímavým druhem scénického umění prosyceného bujarým veselím starodávného divadla — s francouzským jarmarečním divadlem Le Sage a dramatiků 18. století. „Jarmareční divadlo“ představovalo oslnivou podívanou spojující satirické kuplety se zpěvem, pantomimou, akrobatikou; snaha navázat kontakt s divákem, zapojit ho do děje byla charakteristickým rysem, stylovou zvláštností jarmarečního představení, jehož hlavní zbraní byl „ostrý výsměch záporným jevům společenského života, výsměch hlouposti, pýše, nadutosti a jiným negativním rysům lidského charakteru“.³⁵

Majakovskij pojímal divadlo jako „arénu, odrážející politická hesla“, stejně jako jeho předchůdci, kteří usilovali o vytvoření demokratického divadla, spatřoval v něm zároveň i „podívanou, tj. opět veselou publicistickou arénu“ (12, 439). Výrazné metaforické obrazy, tvořící syžetový základ komedií Majakovského, žádají si spektakulární podobu, předpokládají teatralizaci.

Lidový, karnevalově spektakulární živel formoval i samotný ráz výpovědi her Majakovského o světě i jejich smíchu. Smích Majakovského je výrazem odvěkého lidového smíchetvorného pojetí světa beroucího svět nanejvýš střízlivě a realisticky. Tento smích, kterým se brání prostý člověk tlaku světa a pocitu bezmocnosti, nezná — dnes, stejně jako ve středověku — pokory a strachu „před jakoukoli mocí, před pozemskými cary, před pozemskými sociálními horními vrstvami, před vším, co ho deptá a omezuje“.³⁶ Tento smích, dávající t. ř. právo beztrestného vyjádření svého názoru, osvobozoval básníka od „vnitřní cenzury“ a strachu před „autoritativním zákazem“ a dal mu možnost vyjádřit veškerou, byť i nepříjemnou pravdu o svých současnicích a společenských rozporech doby. Nehledě na všechnu zdrženlivost, vážnost revoluce a nepřízeň novodobých agelastů, Majakovskij byl synem „smějící se epochy“, neboť revoluce potřebovala smích, jenž klesl cestu k budoucnu, nedovolil spokojit se s dosaženým, smích, který nepotřeboval anonymitu a ezopovský jazyk skrytých politických narážek. Přesná adresnost vlastní lidovému dramatu a drsná, nemilodrná upřímnost satiry Majakovského neskrývající antipatii, je blízká suchovo-kobylińskému a gogolovskému vztahu k neduhům světa a lidstva.

Ve své satirické tvorbě se Majakovskij vracel ve stopách Gogolových k aristofanovskému pojetí satiricko-komediálního umění, akcentujícího jeho „sebekritický“ moment. Koncepce „všelidového“ „smíchu-soudce“ vracela smíchu jeho právě, aristofanovské „očistné“ pojetí.

³⁵ Viz T. Я. Карская, *Французский ярмарочный театр*. Москва—Ленинград 1949, 33.

³⁶ М. Бахтин, *Творчество Франсуа Рабле*. Москва 1965, 103.

Výchozí pozice, při níž satirik obrací svůj nemilosrdný skalpel dovnitř vlastního organismu, předpokládá ovšem jistou dávku svobodnilovnosti a také velkorysosti ze strany vládnoucí síly společnosti, což bylo příznačné pro sovětské poměry dvacátých let, kdy se soustavně zdůrazňoval význam sebekritiky. Není bez zajímavosti, že vývoj politicky zaostřeného komického divadla v Athénách je obvykle spojován s antickým pojetím demokracie a jejími osudy: „Diese aristophanisch-politische Komödie zieht mit ihrem Spott immer wieder gegen die eben regierenden, von der Bevölkerung, also von den Zuschauern selbst gewählten Staatsmänner zu Felde...“ (H. Kindermann).³⁷ Po dvou tisíciletích jako by se dějiny literatury do jisté míry opakovaly. Možná, že právě počáteční fáze sovětské revoluční satiry představovala onen velký ohyb evoluční spirály, která opakovala na vyšším vývojovém stupni etapu, kdy satira bojuje proti zlořádům vlastního světa ve jménu jeho samotného („Někdy se vysmíváme sami sobě, ale... ve jménu sebe samých“), napomáhajíc tak jeho neustálému zdokonalování a sebeobnově, a kdy pouze skutečná demokracie je schopna strpět tvrdý a někdy i bolestivý úder satirika.

* * *

Stejně jako v *Mystérii-buffě* narušuje Majakovskij i ve *Štěnici* a *Horké lázni* elementární pravděpodobnost a vytváří umělé syžetové konstrukce, uměle zkonstruovaný svět. Dominuje v něm smělá fantastičnost (ve *Štěnici* se děj přenáší o padesát let dopředu, do světa, v němž je „zmrazený“ Prisyppkin „vzkříšen“ k novému životu aj.; v *Horké lázni* proniká budoucnost do současnosti, když se prostřednictvím „stroje času“ objevuje poslankyně století komunismu), dějová nadsázka a hravá, odpoutaná divadelnost (ve *Štěnici* lidé budoucnosti vyzbrojeni dalekohledy, fotoaparáty, žebříky, sítěmi atd. loví na stěnách domu štěnici; tamtéž se vyskytuje žertovně pohádkový svět „omandarinkovaných stromů“ atd., obdoba sociálně utopických obrazů „říše blahobytu“ staré atické komedie — *Ferekrates*, *Krates*, *Kratin*, *Eupolis*, *Aristofanes*).

Satirické komedie Majakovského zobrazují skutečnost nikoli ve formách samotného života (ve světě satiry nemůže být zrcadlový odraz reality), opírají se o stylizované umělecké formy osobitě upravující realitu a představují tak zvláštní tvarovou linii v dějinách sovětské dramatiky.

V tomto umělém světě nejsou ani jednající osoby kopiemi skutečných lidí, představují postavy stylizované, mají — řečeno s Majakovským — charakter „oživených tendencí“. Stejně jako kdysi postavy Aristofanovy (vytvořené touž charakterotvornou metodou obnažující společensko-politickou podstatu jednajících osob s akcentem na typové dominantě jejich charakteru) byly nositeli jistých sociálních idejí, tendencí, „vášní“ atd.

³⁷ H. Kindermann, *Meister der Komödie*. Wien—München 1952, 81.

(Už Lessing kdysi poznamenal, že všeobecný charakter „je spíše zosobněnou ideou než charakterizovanou osobou“.³⁸) Hegel se sice vyslovoval o daném principu výstavby poněkud skepticky (charaktery „nesmějí být pouhou personifikací zájmů“, neboť „takové abstrakce z určitých vášní a účelů jsou úplně neúčinné“³⁹), nicméně jeho umělecká realizace jak u Aristofana, tak zvláště u Majakovského byla obsažnější, vedla k vytvoření ucelených, živých a neopakovatelných typických charakterů.

Na rozdíl od kladných hrdinů *Horké lázně* (Čudakov, Velosipedkin aj.), ztělesňujících ve vážně komické podobě pozitivní společenské tendence a vlastnosti lidí socialistického světa (vynalézavost, pracovní nadšení, dělnost atd.), jsou její záporné postavy (Pobědonosikov, Optimistěnko, Ivan Ivanovič aj.) stejně jako záporné postavy *Štěnice* (Bajan) realizovány jako odosobněný, obłudný *systém frází*, v němž ztuhl sociálně-psychologický automatismus jejich inertního myšlení. (Vrcholu dosahuje tato metoda dramatikovy satirické psychoanalýzy v jazykovém stereotypu Ivana Ivanoviče a scénické skizze postavy Momentálníkova — systému frází, sublimujícího do epigramatické slovesné miniatury.)

Zejména touto cestou socialistické dramatiky nového typu, prokletěnou Majakovským šel v nové době jistý proud slovenské dramatiky (M r o ž e k). Způsob satirického zlehčení negativních jevů v *Horké lázni* svědčí o tom, že Majakovskij zde ve skutečnosti v konkrétních scénických obrazech odkrýval pro socialistickou komedii nový typ, novou vrstvu komična, založenou na projevech a pocitech životní *absurdity*, produkované zdeformovaným mechanismem zbyrokratizovaných společenských vztahů, institucí atd. Ve hře je řada motivů, postav, scén, vykazujících fenomén alogičnosti a absurdity; je jí přímo prodchnuta činnost nepostizitelné instituce, která má za úkol „odsouhlasit“ různá rozhodnutí, která názorně demonstruje stupeň odcizení zbyrokratizované socialistické instituce řadovému občanu; dále poukážme např. na Optimistěnkovo „úřadování“, Pobědonosikovovy úvahy a jednání (scéna diktování oslavného projevu na počest uvedení nové, „rudé“ tramvaje atd.). *Horká lázeň* není založena pouze na konkrétní srážce dvou táborů postav s jejich dějovým posláním. Korelace pozitivního a negativního principu probíhá ve skutečnosti v podobě konfrontace a střetnutí dvou logik (viz dialog Fosforické ženy s Undertonovou, Nočkina s Pobědonosikovem aj.), dvou rovin životních vztahů — avantgardního revolučního světa tvůrců s životní absurditou, deformovaným světem společenských vztahů za socialismu ztělesněným v postavách bezduchých byrokratů (zde je zdroj té dramatickosti, kterou Majakovskij vyznačil v podtitulku hry „drama o 6 dějstvích...“ a která přes komedijsnost vnějšího výrazu představuje vážný životní nerv hry).

V *Horké lázni* se Majakovskij dobíral osobitého typu absurdní komič-

³⁸ G. Lessing, *Hamburská dramaturgie*. Praha 1951, 230.

³⁹ G. W. Hegel, *Estetika*, sv. 2, Praha 1966, 332.

nosti, či modelu komična, který je možno charakterizovat jako tzv. *koordinované*, zprostředkované absurdno. Ve srovnání s absolutním, dnes hlavně *existenciálním* absurdnem vzniká přiřazením ke koordinátě zlidštěného světa. (Typ koordinovaného absurdna je označován za relativně vhodnou sféru pro realizaci estetické kategorie komična.)

Jiný typ absurdní komiky přináší absurdní groteska, jejíž dramatická konstrukce spočívá v domyšlení jevů a společenských rozporů do nejzazších mezí, do nejnemožnějších důsledků. Svého času se vyslovoval za realizaci tohoto svérázného typu komediálnosti existujícího tehdy spíše potenciálně *Lunačarskij*, jehož estetická koncepce nejen že nevyklučovala, ale předpokládala rozlet „nepsoutané fantazie“ a nutnost dramatického experimentu. „Dodejme, že stejně oprávněnými jsou postupy překonávání, završování, dovádění k maximu toho či onoho typu nebo situace. Je ovšem možné i dovedení věci ad absurdum: vše poslouží ku prospěchu věci“ (*Lunačarskij* 1, 832). Po překonání úzce normativní estetiky socialistického realismu šel svého času touto dávno programovanou cestou absurdní komedie dramatik Mrožek, jehož tvorba, reagující na podněty absurdního divadla, dokazovala, že dramatické socialistické epochy nejsou cizí nevyklé, složité i experimentující umělecké formy.

Ideově-estetická koncepce Majakovského vyžadovala osobitě umělecké faktury, zhuštění satirických barev. Nečekané kombinace a kontrastní spojení celé škály komediálně-satirických elementů od hyperboly, fantastického zveličení, travestie, parodie, paradoxu po karikaturu a groteskní fantastiku, překlenuté metaforickým obrazem, vytvářejí jak ve *Štěníci*, tak i v *Horké lázni* svérázný groteskně-satirický model objektivní skutečnosti, jejíž přirozené proporce jsou v něm posunuty, zhuštěny a krajně vyostřeny. Je zde možné hovořit o groteskním principu zobrazení života.⁴⁰ Umělá realita tohoto modelu osobitě zprostředkovává „anomalie“ skutečnosti, ať už jde o měšťáctví či byrokratismus.

Groteskní deformace jevů v tomto osobitě satirickém modelu skutečnosti však nebyla u Majakovského totální, absolutní. I když básník zobrazoval skutečnost v groteskním klíči, zaostřoval a prostředkoval vedoucí tendence epochy a revolučního pojetí života; překonával tak jistou jednostrannost satirického záběru.

Tragikomickým aspektem byla poznamenána nejen satiricko-dramatická

⁴⁰ Značný přínos k poznání formálních zvláštností a rysů grotesky jako satirického žánru vnesl už na konci minulého století H. Schneegans. Překonal jednostranné názory svých předchůdců (Flögel, Hartmann, Eberhard, Vischer, Köstlin) jejich syntézou. (Jedni spatřovali podstatu grotesky pouze v elementu karikatury, jiní ve fantastice a humoru.) Označil grotesku jako „fantastické zveličení“, jako speciální druh karikatury vznikající ve výtvarném umění a zveličující nicotný jev do nemožnosti, tj. do takového stupně, „kdy v nás vzniká dojem, že zobrazované se ve skutečnosti nemůže vyskytovat“. (H. Schneegans. *Geschichte der grotesken Satire*. Strassburg 1894, 40).

groteska Lenze, Büchnera, Wedekinda, Schnitzlera aj. „Smích skrze slzy“ plný hořkosti zazníval i v ruské dramatičce 19. století v tvorbě Gogola; pochmurný groteskně absurdní obraz doby vyvstával v dílech Suchovo-Kobyлина (mimořádně soustavně opomíjeného západní divadelní vědou⁴¹), poznamenaných fantasmagorickým tragikomickým šklebem.

V soudobém západoevropském absurdním divadle, jež kultivuje typ „chladné grotesky“, groteskně tragické formy postrádající satiricko-humorní aspekt, jsou odzbrojující ideověstetické momenty znásobeny, ústí do totální společenské rezignace a smíření s daným stavem společnosti. Odtud pramení jeho filosofický agnosticismus, nonsense vnějšího výrazu, završující ztrátu sdělnosti uměleckého díla. Pocit tragického osamocení, bezvýchodnosti a bezmocnosti před daným, člověku odcizeným vládnoucím řádem, kdy moment přetvoření života se stává pouze fikcí, nemohl a nemůže mít ani do budoucna jiného východiska: „Die verfremdete Welt erlaubt uns keine Orientierung, sie erscheint als absurd.“⁴²

V sovětské groteskní satirické komedii, která se utvářela v porevolučním období v tvorbě Gorkého (*Pracant mluvka*), Erdmanna (*Mandát*), Bulgakova (*Purpurový ostrov*) a Majakovského, navazujíc na tradice a stylové podněty Gogola, Saltykova-Ščedrina a Suchovo-Kobyлина, vládla podstatně jiná atmosféra. Chtěl-li kdysi Swift ve svých *Gulliverových cestách* spíše „potýrat než pobavit svět“, pak v sovětské groteskní komedii, která neztrácí sepětí s komickým elementem, proráží veselý *optimistický smích*, pomáhající překonat tlak a pocit životní absurdity, skepse a pesimismu. Její tvůrci jsou si vědomi nebezpečí dobových nedostatků — odtud místy i hořký dramatický podtext s tragikomickým aspektem (patrný zvláště v prozaické grotesce M. Bulgakova *Osudná vejce*; 1925), přesto neztrácejí v počáteční fázi revoluce přesvědčení, že rozpory tohoto světa jsou překonatelné, že „zlo“ lze odstranit. Kritický patos zrozený revolucí je ovšem v rozporu s náladami sebeuspokojení, absolutizace dosaženého a apologetického ospravedlňování stávajících pořádků.

Ve svých úvahách o vývoji sovětského dramatického umění uváděl A. V. Lunačarskij už na přelomu dvacátých a třicátých let jako jeden ze základních uměleckých postupů formujícího se „proletářského stylu“ (vedle realistického postupu, vyznačujícího se „pravdivostí zobrazení vnějších jevů“) postup „stylizující“, jehož součástí je karikatura, hyperbola, deformace“. Formoval se právě v praxi avantgardního, zvláště divadelního

⁴¹ Viz např. A. Nicoll, *World Drama from Aischylos to Anouilh*, London 1951; M. Dietrich, *Europäische Dramaturgie in 19. Jahrhundert*, Graz; Köln; Böhlau 1961; H. Kindermann, *Meister der Komödie*, Wien, München 1952; P. Fechter, *Das europäische Drama*. Bnd I (1956), II (1957), III (1958), Mannheim aj.

⁴² W. Kayser, *Das Groteske. Seine Gestaltung in Malerei und Dichtung*. Hamburg, Oldenburg 1957, 199.

umění (Mejerchold).⁴³ Lunačarskij zdůrazňoval důležitost takových forem satiry; psal o „formách negujícího realismu, které mohou přecházet do libovolného stupně vnější nepravděpodobnosti při zachování dokonalé vnitřní realistické věrnosti“ (Lunačarskij 1, 738).

V souvislosti s tím Lunačarskij často při hledání možností obohacení rané sovětské komedie obracel pozornost k tradicím antického divadla Aristofanova, u něhož obdivoval bohatou invenci, „kolosální rozmach fantazie“, fantastickou hyperbolu, groteskní sarkasmus, „zářivý a moudrý smích“. Hlavně tyto kvality tvořily náplň soustavných výzev Lunačarského k vytvoření „aristofanovské komedie, kde je důležitý nikoli syžet, ale jednotlivé strhující plakáty, slova, zpěv, triky nejrůznějšího druhu, kde jde o to, co tvoří bohatství divadla a čím může být divadlo ještě obohaceno“ (Lunačarskij, 1, 275).

Satiricko-dramatická tvorba Majakovského se tvarově rozvíjela v řečišti tohoto Lunačarským široce pojatého satirického umění aristofanovského stylu, jehož tradice ožívaly v tvorbě velkých satiriků Rabelaise, Swifta, Gogola, Saltykova-Ščedrina, Suchovo-Kobylina. Vyznačovala se nejen mocným myšlenkovým a citovým nábojem, šířkou ideové problematiky, bojovnou političností, břitkými satirickými šlehy, jež šokovaly svou adresností nejednoho byrokrata umění, ale i sklonem k vyhroceným konfliktům, volnému rozletu fantazie, ke groteskněfantastické a zároveň hluboce realistické hyperbole, k satirické deformaci zobrazeného jevu, vyjasňující jeho vnitřní sociální pravdu. Tato aristofanovská větev evropské satirické komedie neměla v dějinách dramatu mnoho vývojových mezistupňů. Její duch se zachoval spíše v prozaické satíře a „v druhém proudu divadelní tradice, v antiliterárním, improvizovaném divadle lidovém, které bylo ve svých komentářích k dobovým událostem vždy nešetrné, plné nadsázky a bezostyšné“,⁴⁴ a poté ožíval v různých dobách v tvorbě Grabbeho, Gogola, Suchovo-Kobylina, Jarryho, Majakovského rovněž hledajícího inspiraci u lidového divadla.

Majakovského komedie tvoří důležitý článek ve vývoji moderní satirické dramatiky 20. století. Tato skutečnost není doposud náležitě doceněna evropskou literární a divadelní vědou.⁴⁵

⁴³ Stylizované postupy znamenaly pro Lunačarského „rozšíření realismu“; revoluce, která „má ráda novost... výraznost... je ochotně přijímá“, protože v „podstatě leží v její oblasti“. Budoucnost socialistického umění (nového „revolučního stylu“) viděl jako postupný vývoj jdoucí po obou liniích těchto stylistických postupů a v jejich tvůrčím soutěžení, přejímání i boji se podle Lunačarského rýsovala možnost zrodu „vyšší syntézy“. Především však zdůrazňoval nutnost vyhlášení naprosté tvůrčí svobody „po obou liniích, které jsou diktovány podstatou uměleckých úkolů proletariátu“ (Lunačarskij, 1, 655—656). Tato nanejvýš plodná koncepce však byla brzy zapomenuta jistou částí činitelů kulturní a divadelní fronty.

⁴⁴ M. Esslin, *Podstata, tradice a smysl absurdního divadla*. Praha 1968, 13.

⁴⁵ Viz např.: Margret Dietrich, *Das moderne Drama*, Stuttgart 1963; A. Nicoll,

МАЯКОВСКИЙ - ДРАМАТУРГ

В статье предпринят анализ драматургии В. Маяковского. В первой части работы анализируется драматический дебют поэта — трагедия *Владимир Маяковский* (1913) на фоне тенденций развития дореволюционной новаторской линии русской драматургии, стремившейся взорвать художественную систему и структуру классической драмы (Блок, В. Соловьев, Андреев, Хлебников и др.). Вторая часть посвящена жанровому анализу *Мистерии-буфф* (1918). Пьеса сопоставляется с традициями европейской средневековой драматургии и с традицией народной драмы. В третьей части статьи исследуется форма сатирических комедий Маяковского 20-х годов *Клоп* (1928) и *Баня* (1929).

В статье показывается, что первое произведение поэта — трагедия *Владимир Маяковский* как выражение неоромантических творческих стремлений, тяготеет к общественно zaangażированной гротескно-абсурдной поэтической драме, однако, своим серьезным идейным содержанием преодолевает художественную и теоретическую концепцию футуристов, сближаясь скорее с экспрессионизмом. Драматическая структура *Мистерии-буфф* изучается как модернизированная разновидность средневекового театра и театра барокко, типа „*theatrum mundi*“, одновременно, однако, и как форма коллективного театра, который зародился в европейской драматургии после окончания первой мировой войны, в особенности в период после Великой Октябрьской Социалистической Революции. Нового творческого подъема Маяковский достиг своими сатирическими комедиями *Клоп* и *Баня*. Это комедии аристофановского типа, связывающие реальность с гротескно-фантастическим выражением отрицательных общественных явлений. Они представляют не только вершину драматического творчества Маяковского, но и вершину советской драматургии конца 20-х годов.

Autor: doc. PhDr. *Miroslav Mikulášek*, DrSc., zastupující vedoucí katedry ruské a sovětské literatury a slovanských literatur na filozofické fakultě UJEP, Arna Nováka 1. Brno.

World Drama from Aischylos to Anouilh, London 1951; Siegfried Melchinger, *Drama zwischen Shaw und Brecht*, Bremen 1959; Heinz Kindermann, *Meister der Komödie*, Wien, München 1952; Erich Franzen, *Formen des modernen Dramas*, München 1961; Paul Fechter, *Das europäische Drama*. Bnd. I (1956), II (1957), III (1958), Mannheim aj.